

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1936

ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑΙ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

---

1. — Ὁ Χριστιανισμὸς πρῶτος ἐδημιούργησε τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἱστορίας εἰς ἀντικείμενον θεωρίας. Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὀφείλομεν—ὄχι βεβαίως τὴν ἱστορικὴν μας συνείδησιν, ἀλλὰ:—τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησίν μας. Αὐτὸς τὴν κατέστησε δυνατὴν, χωρὶς βεβαίως νὰ τὴν συλλάβῃ καὶ νὰ τὴν διαμορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἀπητήθη πολλῶν, μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἰώνων πνευματικῆ καλλιέργεια. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔθεσε τὰς βάσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὠρμήθη καὶ ἠρύσθη ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος καλλιέργεια τὰ μέτρα καὶ τὰ κριτήριά της.

Τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησε δυνατὴν τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται σήμερον ἀπὸ πολλούς, χωρὶς νὰ μνημονεύεται συνήθως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐτόνισε καὶ ἐξετίμησεν εἰς ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος τὴν σημασίαν αὐτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅτι γίνεται κτῆμα κοινόν, παύει νὰ ἔχῃ ὄνομα. Ὁ ἱστορικὸς ὅμως τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἀναμνησκέται τῶν ὀνομάτων, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τυχαῖα, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ γεγονός, ὅτι συνεδέθησαν πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὠρισμένης ἀληθείας, καθιστᾷ τὴν ἀλήθειαν οὐσιωδεστέραν. Διότι, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀνάγκην ὁ Schelling ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν θὰ περιελάμβανεν ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησε τὴν ἰδέαν ταύτην δυνατὴν, δὲν θὰ εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει.

Θίξας ὁ Schelling εἰς τὰς ἐν ἔτει 1802 ἐν Ἰένῃ γενομένας περιφήμους παραδόσεις του περὶ «τῆς μεθόδου τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς» τὸ φαινόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πραγματευθεὶς συγκεκριμένως εἰς ὀλόκληρον τὴν ὀγδόην παράδοσιν «περὶ τῆς ἱστορικῆς κα-

τασκεῆς» τούτου, ανέπτυξε και ἐθεμελίωσε κατὰ τρόπον κλασικὸν τὴν ἄποψιν, ἐξ ἧς ὠρμήθημεν εἰς τὴν παράγραφον ταύτην.¹⁾ Εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ δι' αὐτοῦ «παρετηρήθη», λέγει ὁ Schelling, «τὸ σύμπαν ἐν γένει ὡς ἱστορία, ὡς κράτος ἠθικόν». «Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων ἦτο κλειστὸς κόσμος συμβόλων καὶ ἰδεῶν... Τὸ ἄπειρον καθίστατο θεατὸν μόνον διὰ τοῦ πεπερασμένου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπετάσσεται εἰς τὸ πεπερασμένον. Οἱ θεοὶ ἦσαν ὄντα ἀνωτέρας φύσεως, σταθεραὶ καὶ ἀμετάβλητοι μορφαί. Τελείως διαφορετικὸν εἶναι τὸ καθεστὼς τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἢ ὅποια ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄπειρον καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πεπερασμένον νοεῖται ὄχι ὡς σύμβολον τοῦ ἀπείρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ταυτοχρόνως χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὡς ἀπλῆ ἀλληγορία τοῦ ἀπείρου καὶ εἰς κατάστασιν πλήρους ὑποταγῆς ὑπ' αὐτό. Τὸ ὅλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίστανται αἱ ἰδέαι τοιαύτης τινος θρησκείας ἀντικειμενικαί, εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀναγκαίως κατὰ τὸ ἄπειρον, δὲν εἶναι κόσμος καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πλευρὰς ἕτοιμος καὶ περιορισμένος: αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι σταθεραί, ἀλλ' ἐμφανίζονται, δὲν εἶναι αἰώνια φυσικὰ ὄντα, ἀλλ' εἶναι ἱστορικαὶ μορφαί, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκαλύπτεται ἀπλῶς τὸ θεῖον παροδικῶς καὶ τῶν ὁποίων ἢ βεβιασμένη ἐμφάνις εἶναι δυνατόν νὰ συγκρατηθῇ μόνον διὰ τῆς πίστεως καὶ δὲν μεταβάλλεται ποτὲ εἰς ἀπόλυτον παρόν. Ἐκεῖ, ὅπου δύναται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄπειρον νὰ γίνῃ πεπερασμένον, εἶναι δυνατόν τοῦτο νὰ γίνῃ καὶ πολλαπλοῦν' ἐκεῖ εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμός' ἐκεῖ ἀντιθέτως, ὅπου τὸ ἄπειρον σημαίνεται ἀπλῶς διὰ τοῦ πεπερασμένου, μένει κατ' ἀνάγκην Ἐν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμός ὡς ταυτόχρονος ὑπαρξίς θείων μορφῶν». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς, κατὰ τὸν Schelling, δὲν εἶναι δυνατόν θρησκεία, ὡς ὁ Χριστιανισμός, νὰ ἀρυσθῇ ἀπὸ τὴν φύσιν τὴν συνθετικὴν τῆς βάσιν. Καὶ τὴν ἀρύεται οὕτω κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. «... Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι, συμφώνως πρὸς τὸ ἐσώτατον πνεῦμα τοῦ καὶ εἰς τὴν ὑψίστην ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἱστορικός. Πᾶν εἰδικὸν σημεῖον τοῦ χρόνου εἶναι ἀποκάλυψις εἰδικῆς τινος πλευρᾶς τοῦ Θεοῦ, ἐν ἐκάστη δὲ τῶν τοιούτων πλευρῶν τοῦ εἶναι οὗτος ἀπόλυτος». Τοιουτοτρόπως μάλιστα

1) Βλ. F. W. J. Schelling, *Verlesungen über die Methode des akademischen Studium*, Stuttgart und Tübingen 1813, σ. 169 κ. ἐ.

ἀντεστράφη, κατὰ τὸν Schelling, καὶ ἡ ὅλη σχέσις τῆς φύσεως πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἐν ᾧ ὑπὸ τὸ εἰδωλολατρικὸν καθεστὼς ἦτο ἡ φύσις τὸ φανερόν, τὸ ἀποκεκαλυμμένον, τὸ ἀνοικτὸν (διότι καὶ οἱ θεοὶ δὲν ἔκειντο ἔξω καὶ ὑπεράνω τῆς φύσεως, δὲν ἦσαν ὑπερφυσικοί), ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦ Χριστιανισμοῦ κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀκαλύπτου καὶ φανεροῦ ἡ ἱστορία, μετετοπίσθη δὲ ἡ φύσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ μυστηρίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἡ ἀμυδροτέρα προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς φύσεως εἰς ἀντικείμενον γνώσεως, ἡ ἀμυδροτέρα προσπάθεια διαλύσεως τοῦ μυστηρίου, πρὸς τὸ ὁποῖον συνεδυάσθη αὕτη, ἐθεωρεῖτο θίγουσα καὶ προσβάλλουσα αὐτὰς τὰς δογματικὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἄσα διδάσκει ὁ Schelling περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς τούτου κατασκευῆς ἐκδηλώνουν ἐν πολλοῖς τὴν στάσιν, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ ἴδιος θεωρητικῶς ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ἀξίζει ὅμως νὰ καθορίσωμεν ἀκόμη περισσότερο τὴν στάσιν του ταύτην. Τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Schelling εἶχον προηγηθῆ ἑλάχιστα μόνον μεγάλαι προσπάθειαι θεωρητικῆς συλλήψεως τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα ὅλων ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ πρώτου μεγάλου Εὐρωπαϊοῦ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀντινομιῶν τοῦ Μεσαίωτος. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος «ἐξομολογεῖται», περιγράφει τοὺς ἐσωτερικοὺς του ἀγῶνας, ὁμιλεῖ περὶ διαστάσεως καὶ διασπάσεως τῆς ψυχῆς του, τῆς θελήσεώς του, εἰς δύο, προσπαθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἐσωτερικὰς του ἀντινομίας καὶ ἐξιστορεῖ τὴν προσπάθειαν αὐτήν, ἀνάγει τὴν «θέλησιν», παραλλήλως πρὸς τὸν ὑπεράνω χρόνου κείμενον «λόγον» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸν ὁποῖον ἐπίσης παραλαμβάνει, εἰς ὀντότητα ἱστορικὴν. Ἡ θέλησις ἐμφανίζεται πλέον ἔχουσα τὰς φάσεις της, τὰς ἱστορικὰς της ἐναλλαγὰς, τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀντινομίας της, ἀναπτύσσεται ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἐγνώρισαν τὴν θέλησιν παρὰ μόνον συγκρουομένην πρὸς τὴν Μοῖραν καὶ τραγικῶς ἀφανιζομένην—αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον οὐσιῶδες ἱστορικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα,— ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες, παραπλεύρως εἰς τὴν συγκρουομένην καὶ ἀφανιζο-

μένην θέλησιν, δὲν εἶδον, δὲν συνέλαβον τὴν δρῶσαν καὶ εἰς τὴν δρῶσιν της, μέσῳ θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν φάσεων, διασωζομένην θέλησιν, ὁ Ἀὐγουστῖνος, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὴν μεγαλειώδη θετικὴν πλευρὰν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ, τοῦ πλατωνικοῦ συγκεκριμένως, πνεύματος, τὴν ἰδέαν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἔξω τοῦ χρόνου, διὰ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον κινουμένης ψυχῆς, συνέλαβεν ὅμως καὶ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἱστορικὴν κίνησιν καὶ λειτουργίαν ταύτης, συνέλαβε δηλαδὴ τὴν «θέλησιν» ὡς ἱστορικὴν ὄντοτητα. Ὁ Ἀὐγουστῖνος εἶναι «ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου» καὶ ὁ πρῶτος φιλοσοφικὸς παρατηρητὴς τῆς ἱστορίας ἐν γένει, «ὁ ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας»¹⁾, ὁ πρῶτος δηλαδὴ, ὁ ὁποῖος συνέλαβε θεωρητικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποῖαν κατέστησε δυνατὴν μέσῳ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ (ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ καθ' ὑπέρβασιν αὐτοῦ) ὁ Χριστιανισμός. Ὁ Ἀὐγουστῖνος, ἂν καὶ θεωρητικὸς καὶ ἀπολογητικὸς κατ' ἀρχὴν τύπος, ἐδημιούργησε μάλιστα ἱστορίαν διότι ὥρισε, προδιέγραψε —μόνος αὐτός, δι' ἀπολύτως ἀτομικῆς ἐμπνεύσεως—τὴν ἀποστολὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδρυθείσης ἐκκλησίας ἀπέναντι τοῦ χάους, τὸ ὁποῖον ἐκράτει εἰς τὴν ἐποχὴν του²⁾, ἐδημιούργησε λοιπὸν ἱστορίαν καὶ συνεδύασε κατὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν, μετὰ τὴν ἀποτυχούσαν, εἰς τὸ βάθος της ὅμως μηδὲ κατ' ἐλάχιστον ὑστεροῦσαν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος³⁾, τὴν θεωρίαν πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ Ἀὐγουστῖνος μάλιστα—αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἐνταῦθα—εἶχε καὶ θεωρητικῶς (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξάγεται π.χ. ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκ τῆς περιφήμου «ἐβδόμης» ἐπιστολῆς τούτου) συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ «μοναδικόν», διὰ τοῦ ὁποῖου ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ ἱστορία, προκαλεῖ ὡς μοναδικόν, ὡς δρῶσις μάλιστα τοῦ μεμονωμένου προσώπου, αἰώνια καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀναφερόμενα ἱστορικὰ ἀποτελέσματα.

1) Βλ. σχετικῶς: Karl Joël, Wandlungen der Weltanschauung (Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie), I Band, Tübingen 1928, σ. 150 κ. ἑ.

2) Βλ. σχετικῶς: Alfred Weber, Kulturgeschichte als Kultursociologie, Leiden 1935, σ. 174 κ. ἑ.

3) Βλ. σχετικῶς: Kurt Hildebrandt, Platon (Der Kampf des Geistes um die Macht), Berlin 1933, σ. 5 κ. ἑ. ὡς καὶ σ. 297 κ. ἑ.

Μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ παρὰ τὸ γεγονός τῆς μεγάλης ἐπιδράσεώς του συσκοτίζεται κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις. Καθίσταται ἀσαφής, ὅπως εἶναι ἀσαφές, ἂν καὶ πλουσιώτατον, τὸ ὅλον πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ Μεσαίωτος. Ὁ μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος—μεταχειριζόμενοι τὰς λέξεις αὐτάς, ὑποδηλοῦμεν τὴν ἐνότητά του μόνον ὡς πρὸς τὰ ἀρνητικὰ τῆς ὑπάρξεώς του χαρακτηριστικά, διότι ὡς πρὸς τὰ θετικὰ ἡ ἐνότης εἶναι ἀνύπαρκτος¹⁾—εὗρέθη πρὸ τοιούτων βιοτικῶν ἀντινομῶν, ὥστε, παρὰ τὴν τιτανικὴν προσπάθειαν, ἡ ὁποία κατεβλήθη πρὸς ὑπερνίκησίν των, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ, ὀρμώνενος ἀπὸ ἀσφαλοῦς πνευματικοῦ λιμένος, τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησίν του. Ὅ,τι ὑπάρχει καὶ ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωτος ὡς πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς συνειδήσεώς του, ὑπάρχει μόνον διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον διετηρήθη καὶ αὐτὸς πνευματικῶς σῶος εἰς χεῖρας τῶν συγκρουομένων πρὸς ἀλλήλας, τὰ ὠραιότερα τῶν σωμάτων καὶ πνευμάτων πολλάκις συνθλιβουσῶν, τιτανικῶν δυνάμεων τοῦ Μεσαίωτος.

Ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις ἐμφανίζεται συγκεκριμένως ἀνασυγκροτούμενη, δι' ἀμέσου, συνειδητῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Αὐγουστῖνον, εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἠτένισε τὸν κόσμον ὁ ἱστορικὸς Otto von Freising, ὁ ὁποῖος, ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἱπποτισμοῦ καὶ τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ, εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς θεωρητικῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον, ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς ἐποχῆς του. Τὸ πνεῦμα τοῦ ΙΒ' αἰῶτος ἦτο φυσικὸν νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεως, διότι εἶχεν ἀναγάγει—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον κατὰ πρώτην φορὰν ἐσημειώθη εἰς τὴν ἱστορίαν—τὰ παθήματα τῶν προσώπων, τῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων, ὡς παθήματα ψυχῆς δοκιμαζομένης ἐν τῷ χρόνῳ, εἰς ἀντικείμενον ὅλων σχεδὸν τῶν προσατολισμῶν του. Ὅ,τι ἔζησε κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ἄνθρωπος, μόνος τότε, προδικάζων μὲ τὴν ζωὴν του τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, προβάλλει κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ σημειοῦται ὡς βίωσις ὀλοκλήρου ἐποχῆς. Τοιουτοτρόπως μάλιστα συ-

1) Βλ. σχετικῶς: Johannes Böhler, Die Kultur des Mittelalters, Kröners Taschenausgabe, Leipzig 1931, σ. 31 κ. ἐ., ὡς καὶ σ. 77 κ. ἐ.

νέβη κάτι τὸ κοσμοϊστορικῶς παράδοξον: ὁ ΙΒ' αἰὼν μὲ τοὺς κοσμοϊστορικῶς πλέον προσανατολισμούς του, οἱ ὅποιοι ἐκλόνισαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐξηνάγκασαν ἀργότερον τοὺς μεγάλους Πάπας Γρηγόριον τὸν Ζ' καὶ Ἰννοκέντιον τὸν Γ' νὰ σαλπίσουν θρησκευτικὸν συναγερόν, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην οὐσιαστικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ θεμελιωτὴς ἀκριβῶς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἀύγουστινος. Ὁ Ἀύγουστινος, ὅπως εἴπομεν ἤδη, εἶναι ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος περιέγραψε τὴν πάλην καὶ τὰς διασπαστικὰς τάσεις τῆς ψυχῆς, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος εἶδε τὴν θέλησιν κινουμένην καὶ δοκιμαζομένην ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁ ΙΒ' αἰὼν ἐβασίσθη ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅλον πνεῦμα τοῦ ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων. Ἐν τῷ πλαισίῳ αὐτοῦ ἀρχίζει ἡ ἀποθέωσις τῆς «γυναικὸς» ὡς Μαρίας καὶ τῆς Μαρίας ὡς «γυναικὸς»¹⁾—ἀποθέωσις, ἡ ὁποία προσλαμβάνει ἀργότερον, κατὰ τὸν ΙΔ' συγκεκριμένως αἰῶνα, τὰς ὑψηλοτέρας, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐγκοσμίους²⁾ μορφάς της, ἡ «γυναίκα», ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐγκόσμιον εἰδικῶς, ἱστορικὴν, οὐσίαν της, ἀνάγεται ὑπὸ τοῦ ἱπποτισμοῦ καὶ τῆς γοτθικῆς τέχνης εἰς κέντρον τῆς λατρείας.³⁾ Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀναπτύσσεται κατὰ πρώτην φορὰν ὁ λυρισμὸς ὡς τέχνη ὀρμωμένη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς, ἀνάγεται ὁ ἄνθρωπος ὡς φορεὺς καὶ θῦμα τῆς ψυχικῆς του ζωῆς εἰς πρόσωπον ἱστορικόν, ψάλλονται οἱ πόνοι καὶ τὰ πάθη του, αἱ προσπάθειαι καὶ τὰ κατορθώματά του, συλλαμβάνονται αἱ ἐσωτερικαὶ του ἀντινομίαι καὶ προετοιμάζεται ἐν μιᾷ λέξει ὁ Φάουστ, ὅπως τὸν συνέλαβε κατ' ἀντανάκλασιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς ὁ ἄνθρωπος τοῦ ΙΣ' αἰῶνος. Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος προσέλαβε τὰς πρώτας ἐκφραστικὰς μορφάς του ὁ μεταχριστιανικὸς εὐρωπαϊκὸς κόσμος μὲ τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορικότητός του. Δὲν ἐχρειάσθη πλέον νὰ παρέλθῃ χρόνος πολὺς διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ συνείδησις αὕτη ἀκόμη καθα-

1) Βλ. Karl Jöel, ἐνθ' ἄν., σ. 180.

2) Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι διευτυποῦντο σχετικῶς: βλ. J. Bühler, ἐνθ' ἄν., σ. 284.

3) Βλ. Richard Hamann, Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart, Berlin 1935, σ. 182 κ. ἐ.

ρώτερον—καὶ πάλιν ὅμως ἐν συνειδητῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν *A u g o u s t i n o n*—εἰς τὴν μεγάλην μορφὴν τοῦ *D a n t e*, ὡς καὶ εἰς τὴν πλουσίαν ὑπαρξιν τοῦ *P e t r a r c a* καὶ τοῦ *B o c c a c c i o*. Ἡ ἱστορία τῶν θεωρητικῶν περὶ τὴν ἱστορίαν προσανατολισμῶν τῆς συνειδήσεώς μας πρέπει νὰ σταματήσῃ εἰς αὐτοὺς πολὺ περισσότερον παρὰ εἰς τοὺς ἱστοριογράφους καὶ συστηματικοὺς μελετητὰς τῆς ἱστορίας, τοὺς ὁποίους ἀνέδειξαν οἱ αἰῶνες τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ οὐμανισμοῦ. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνεπτύχθη ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις, δὲν μᾶς βοηθοῦν οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ τόσον, ὅσον ὁ *D a n t e* καὶ ὁ *P e t r a r c a*. Ἀμφότεροι, ὅπως ἔπραξε πρῶτος ὁ *A u g o u s t i n o s*, ἀνάγουν τὴν ψυχὴν εἰς ἀντικείμενον ἱστορικῆς παρατηρήσεως¹⁾. Ὁ *D a n t e* περιγράφει εἰς τὴν «*vita puona*» τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχὴν, εἰς δὲ τὴν «*θείαν κωμωδίαν*» συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον μεγαλειώδη ἡ μοῖρα ἐκάστου ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέλησίν του, συνδυάζεται ἡ θέλησις πρὸς τὴν ἱστορικότητα τῶν φάσεών της καὶ τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὑπαρξιν ἱστορικότητος ἀτομικότητά της. Ὁ *P e t r a r c a* μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «*μυστικοῦ*» του, περὶ τοῦ μυστικοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον διεξάγουν αἱ φρονίδες του, περὶ «*τῆς ζωῆς του μέσα στὴν μοναξιά*». Ἀλλὰ καὶ ὁ *B o c c a c c i o* τέλος, εἰς ὠρισμένα σονέττα καὶ ἄλλα ἔργα του, συλλαμβάνων ποιητικῶς ἢ περιγράφων ὠρισμένας στάσεις καὶ φάσεις τῆς ψυχῆς, τὴν «*φθινοπωρινὴν μελαγχολίαν*» ἢ τὴν ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ψυχὴν, συμπληρώνει τὸ ἔργον ἐκείνων. Ἐδῶ συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον ἐντονώτατον ἡ ἱστορικότης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ τίθενται αἱ πρῶται, μετὰ τὸν *A u g o u s t i n o n*, θεμελιώδεις βάσεις τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ πρέπει νὰ πιστοποιηθῇ ὡς σημειωθεῖσα, μετὰ τὰς ἀσαφεῖς ἀκόμη συλλήψεις τῶν αἰώνων τῆς γοτθικῆς ζωῆς, «*ἡ πρώτη πλήρης ἐκδήλωσις τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου*»²⁾. Δι' αὐτὸ δὲν ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν *D a n t e* μόνον ἡ φράσις τοῦ *C a r l y l e*, καθ' ἣν «*ἔξ σιωπηλοὶ αἰῶνες*» εὔρον εἰς αὐτὸν τὴν «*φωνήν των*», ἀλλ' ἰσχύει καὶ ἡ ὀρθοτάτη παρατήρησις τοῦ *A l f r e d W e b e r*,

1) Κλ. *K a r l J o e l*, ἐνθ. ἀν., σ. 232 κ. ἑ.

2) *J a c o b B u r c k h a r d t*, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Kröner Taschenausgabe, Leipzig 1928, σ. 292. Βλ. καὶ γενικώτερον σ. 284 κ. ἑ.

ὅτι ὁ Dante εἶναι, ἐκτὸς τούτου, καὶ ὁ «κῆρυξ τοῦ Νέου» ¹⁾. «Ὅπως περιγράφει εἰς τὴν *vita nuova* τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπαρξιν, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον βλέπει», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διατύπωσιν τοῦ Karl Joël ²⁾, «εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ψυχὴν νέαν δημιουργίαν». Ἡ φράσις τοῦ Dante: «κάθε ἡμέρα ξημερώνει μόνον μιὰ φορά», ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν μεγάλων δημιουργικῶν πράξεων τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι ᾠδήγησαν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας. Ὁ Dante δὲν ᾠρμήθη ἀπὸ τοῦ τυχαίου ψυχολογικοῦ ὑποκειμένου, ἀπὸ τοῦ τυχαίου «Ἐγώ», ὅπως εἶχον πράξει ἄλλοτε οἱ σοφισταί. Τὸ τυχαῖον «Ἐγώ» δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἱστορικότητος. Ὁ Dante, ἀναγαγὼν τὴν ἀτομικότητα ἐκάστου εἰς τὸν Θεόν, συνέλαβε τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν ψυχὴν ἐκάστου ἀνθρώπου, συνέλαβε δὲ τοιοῦτοτρόπως καὶ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐκεῖνο δηλαδή, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἱστορία. Μόνον ἄλλως τε μὲ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐκάστου ἀνθρώπου, ἀνακάλυψιν, ἣ ὁποία, γενομένη συνειδητῶς ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, νοεῖται καὶ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς ἀγάπης, πρόβλημα ἄγνωστον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, διότι συνδέεται στενῶτα πρὸς τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν συνυφασμένην μετ' αὐτῆς ἱστορικότητα τῆς ψυχῆς. Ὁ Dante θεμελιώνει τὸ ὅλον πνευματικὸν οἰκοδόμημά του ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη ἔρχεται νὰ ἀρῇ τὴν ἀπόστασιν, τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὸ ἀπολύτως καὶ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς των. Ἡ ἀγάπη, ἂν καὶ αἶρῃ τὴν ἀπόστασιν αὐτήν, ἐκπορεύεται ἐν τούτοις ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν καὶ τὸ προϋποθέτει, διότι ἡ ἀγάπη δὲν ὑπερνικᾷ τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀπόστασιν ἀτομικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' αἶρει ἀπλῶς τὴν ἰσχύν των μέσῳ τῆς θυσίας, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑποβάλλονται ταῦτα (ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βεβαίως ἀσυνειδήτως) διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συνεννόησις, ἡ ἐπαφή, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἱστορικὴ συνοχή.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἔννοιαι, αἱ ἔννοιαι τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ, τῆς θυσίας, τῆς ἀγάπης, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀναγκαῖα τῆς ιδέας τῆς ἱστο-

1) Alfred Weber, ἐνθ. ἀν., σ. 267.

2) Karl Joël, ἐνθ. ἀν., σ. 233.

ρικότητος. Διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων μεταφέρεται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς ἱστορίας, συνδυάζονται αἱ κινήσεις τῆς πρὸς τὸν ἱστορικὸν χρόνον. Διὰ τὰ γίνουσι ὅλα αὐτὰ κτήματα τῆς συνειδήσεώς μας ἐχρειάσθη νὰ ἔλθῃ ὁ Χριστιανισμὸς, νὰ ἔλθουν ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ γοτθικὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ Dante. Μόνον μέσῳ αὐτῶν καὶ τῆς ἀπεριγράπτως λεπτῆς καλλιέργειας, τὴν ὁποῖαν ὑπέστη δι' αὐτῶν ἡ συνείδησίς μας, κατωρθώθη ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως διακρίνει τὸν νεώτερον ἄνθρωπον, ἀνήχθη δηλαδὴ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς συνείδησιν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ὄντος ἱστορικοῦ, ὡς ὄντος, τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον, οὔτε ἀπλῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ τυχαῖον καὶ αὐθαίρετον—(τὰς δύο αὐτὰς πλευρὰς τῆς ψυχῆς εἶχον συλλάβει πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας)—, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν. Διὰ τῆς ἱστορίας ἀποκαλύπτεται τὸ ἀπόλυτον· διὰ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἐν τῷ πλαισίῳ μᾶλλον τούτου ἀποκαλύπτεται τὸ αἰώνιον, αἰρομένου τοιουτοτρόπως καὶ τοῦ τυχαίου, τοῦ αὐθαιρέτου χαρακτῆρος τῆς ἱστορίας. Τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει σάρκα καὶ γίνεται πρᾶξις ἱστορική, ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ αἰώνιον, εἰς τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος παρέχει ἀκριβῶς εἰς τὰ νοήματά μας τὴν πιθανότητα νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς πράξεις, νὰ ζήσουν, νὰ κινηθοῦν, νὰ ἀναπτυχθοῦν.

Μόνον ἀφοῦ ἐξεκαθαρίσθησαν ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεώς μας κατέστη δυνατὸν νὰ συλληφθοῦν, νὰ περιγραφοῦν εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν των ἱστορικαὶ πράξεις τῆς ψυχῆς μας ἐστερημέναι τοῦ ἐμφανοῦς καὶ συγγενοῦς πρὸς τὴν φύσιν χαρακτῆρος τῆς πραγματικότητος. Ὅπως συνελήφθησαν καὶ περιεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Dante καὶ τοῦ Petrarca αἱ κινήσεις καὶ πράξεις τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, συλλαμβάνονται καὶ περιγράφονται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα αἱ πράξεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, αἱ ὁποῖαι, χωρὶς νὰ προσλαμβάνουν τὴν μορφήν ἐμφανῶν γεγονότων, συνιστοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης, τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης. Τέλος κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα γράφει ὁ Bossuet τὸ περίφημον ἔργον του «Discours sur l'histoire universelle», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον, προσπάθειαν φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία ἔρχεται πλέον εἰς συστηματικὴν πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐπαφήν.

Ἡ ἱστορία περιλαμβάνεται εἰς τὸν συστηματικὸν κύκλον τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν Bossuet καὶ πρὸ τοῦ Schelling ὀλίγα εἶναι (διότι ὀλίγα ὑπελείποντο), ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ τελειωτικὰ τὰ βήματα, τὰ ὅποια ἐσημείωσεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἱστορικῆς ἀναγνωρίσεώς της. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων πνευμάτων παρενεβλήθη ὁ ΙΗ' αἰὼν, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς καρτεσιανῆς καὶ νευτωνικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως, ἠδίκησε τὴν ἱστορίαν, ἐθυσίασε τὰ νοήματα εἰς τὰ πράγματα, τὸ βάθος εἰς τὴν ἔκτασιν, τὴν ποιότητα εἰς τοὺς ἀριθμούς, τὰ οὐσιαστικῶς νοούμενα ἄτομα (δηλαδή τὰ πρόσωπα) εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ σχήματα. Καὶ ὅμως: ἐγένοντο καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν μεγάλαι προσπάθειαι ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν ἱστορικὴν συγκρότησιν τῆς συνειδήσεώς μας. Αἱ προσπάθειαι αὗται—τοῦ Giambattista Vico, τοῦ Herder καὶ τέλος ἡ διὰ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ Goethe τιτανικῶς ἐκπροσωπηθεῖσα προσπάθεια—πληροῦν τὰ κενὰ τοῦ αἰῶνος μὲ τὰ βαθύτερα τῶν περιεχομένων. Εἰς τὸν Vico, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Scientia nuova» ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1725, ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Descartes συνειδητῶς δεδηλωμένη. Ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ Vico—ἀδιάφορον, εἰς τὴν ἀντιπαρέρχεται καὶ πρὸς διαφόρους συγκεχυμένους προσανατολισμούς—συνίστατο εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ἀφηρημένων μαθηματικῶν συλλήψεων ὡς μέσων κατανοήσεως τῆς ἱστορίας. Ὁ Vico ἐπροχώρησε μάλιστα καὶ περισσότερο: περιπλανώμενος ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς σφαῖρας φωτιζόμενας ἀπὸ τὸ ἀσταθὲς ἡμίφως τῆς ἰουδαϊκῆς κοσμογονίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ποιητικῶς ἀποκρυσταλλωθείσης ἀντιστρόφου βαθμολογίας τῆς ἐξελίξεως, καταφεύγων καὶ εἰς σχήματα ἀκόμη, ὅπως τὸ σχῆμα τῶν «ricorsi», τῶν κυκλικῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἐναλλαγῶν, κατώρθωσε, διὰ μέσου ὅλων αὐτῶν τῶν συγκεχυμένων προσανατολισμῶν, διὰ μέσου πλήθους ἐπιφανειακῶν ἀντινομιῶν, νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς τὴν μηχανιστικῶς συγκροτηθεῖσαν, ὑπὸ τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνος τροφοδοτηθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ λόγου τὴν ιδέαν τῆς σοφῆς καὶ ὅμως τὸν λόγον ὑπερπηδῶσης ἱστορικῆς θελήσεως, ἔστω καὶ ὡς θελήσεως κειμένης πάντοτε—ὅπως ὑπεστήριξεν—ὑπεράνω τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀντικειμένης μάλιστα πολλάκις πρὸς αὐτήν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ὑπερένικησε τὸν λόγον, ἐν ᾧ κατ' οὐσίαν—καὶ αὐτὸ εἶναι σημαντικὸν—ἠύρυνεν ἀπλῶς τὰ ὄρια τούτου πέραν τῶν μηχανικῶν κατασκευασμάτων, πρὸς τὰ ὅποια ἐταύτισαν τὸν λόγον οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, ἠύρυνε τὸν λόγον κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς προμήνυμα τῆς μεγάλης συστηματικῆς ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπεμβάσεως τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel. Τὸ ὅτι, ἀντιπαρατασσόμενος εἰς τὸν ψευδῆ ἀτομικισμόν τῆς λογοκρατίας, ἀτομικισμόν, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὸ ἄτομον, πέραν πάσης ποιοτικῆς καὶ οὐσιαστικῆς ὄντοότητός του, ὡς ἀπλοῦν, ἀριθμητικῶς συλληπτόν, στοιχεῖον τοῦ γενικῶς ἀνθρωπίνου, ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπαρνηθῇ καὶ τὸ ἄτομον ἐν γένει, τὸ ἄτομον ὡς οὐσίαν, αὐτὸ—σφᾶλμα, εἰς τὸ ὅποιον περιέπεσαν ἀργότερον τόσον ὁ ἀντιδραστικὸς ἱστορισμὸς τοῦ Josef de Maistre, ὅσον καὶ ὁ γερμανικὸς ρωμαντισμὸς—δὲν μειώνει τὴν σημασίαν τῆς Vico εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας. Ἄλλως τε τὸ πρὸς τὴν ἱστορικότητα ὄχι μόνον συμβιβαζόμενον, ἀλλ' ἀναγκαίως συνυφαινόμενον οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἶχεν ἤδη εἰσέλθει ὀριστικῶς, παρὰ τὴν σύγχυσιν τῶν πνευμάτων, τὴν κρατήσασαν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. Ὅλαι ἐκεῖναι αἱ μεγάλαι συλλήψεις καὶ ἀνακαλύψεις, τὰς ὁποίας ἐσημείωσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου μέχρι τοῦ Dante καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων συντελεστῶν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς ψυχῆς μας (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχει καὶ ὁ Σαίξπηρ), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σημειωθοῦν εἰς μάτην. Ἀμέσως μετὰ τὸν Vico ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων ἐκείνων προσπαθειῶν οἱ πνευματικοὶ ἡγέται τῆς Γερμανίας, δηλαδή τῆς χώρας ἐκείνης, ἣ ὁποία, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἄλλοι, θαμβωθέντες ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τοῦ σχηματικῶς ἀποκαλυφθέντος φυσικοῦ κόσμου, μετεβίβαζον τὴν μηχανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, ἐπὶ θυσίᾳ τῆς ψυχῆς των, εἰς τὴν ἱστορίαν, διετήρησεν, ὑπὸ τὴν λιτὴν καὶ μετριόφρονα στέγην μικροαστικῆς τινος ἀφελείας, τὴν ψυχικὴν τῆς ἀκεραιότητα—πρᾶγμα, τὸ ὅποιον ὀφείλεται ἐν πολλοῖς εἰς τὸν Λούθηρον—καὶ ἀφῆκε νὰ ἀντηχήσουν εἰς τὸ ἐρημωθὲν διὰ τῶν πολέμων ἔδαφός τῆς αἰ γλυκύτεραι καὶ βαθύτεραι φωναί, εἰς τὰς ὁποίας ἐδόθη ποτὲ τὸ χά-

ρισμα νὰ ὑμνήσουν τὴν ἱστορικότητα τῆς ψυχῆς μας, αἱ ἀπὸ τοῦ Bach καὶ ἐντεῦθεν ἀντηχήσασαι φωναὶ τῶν μεγάλων μουσικῶν. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἦτο ἐπόμενον, μετὰ τὴν προετοιμασίαν αὐτὴν, νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων συνειδητῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἱστορικῆς καὶ οὐσιαστικῆς ἀτομικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe ὑπῆρξαν κατ' ἀνάγκην Γερμανοί.

Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe δὲν ἀντιμετώπισαν τὸν ἀτομικισμόν τῆς λογοκρατίας, θυσιάζοντες—ὅπως ὁ Vico—εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τὸ ἄτομον ὡς οὐσιαστικὴν ἱστορικὴν ὄντοτητα, ἀλλ' ὠρμήθησαν, ὡς ἐὰν ἡ περιπέτεια τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς λογοκρατίας δὲν ὑπῆρξε κἄν, ἀπὸ καθαρῶς θετικῆς βάσεως, ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς συνθετικῆς ἐνώσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὅλου, ἐνώσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐμφανίζει τὸ ὅλον ὡς μηχανισμόν καὶ τὴν προσωπικότητα ὡς μηχανικῶς ὑπαγόμενον εἰς τὸ ὅλον στοιχεῖον, ἀλλ' ἀνυψώνει τὸν μεμονωμένον ἄνθρωπον ὡς «προσωπικότητα» εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον πληρότητος, ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον ἱστορικότητος. Τώρα μόλις συνελήφθη—διὰ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος—ἡ προσωπικότης εἰς τὸ ὅλον ἱστορικόν της βάθος. Εἰς τοῦτο συνέβαλε βεβαίως καὶ ὁ Herder, ἡ τελευταία ὅμως προᾶξις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Goethe, ὁ ὁποῖος ἐξεπροσώπησεν ἄλλως τε τὴν ἰδέαν τῆς προσωπικότητος, ὅσον κανεῖς ἄλλος Εὐρωπαῖος.

Τοῦ Herder ἡ συμβολὴ συνδέεται καὶ μὲ συστηματικὴν σύλληψιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ φαινομένου. Ὁ Herder συνέγραψε καὶ συστηματικὸν ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Πολλοὶ κατατάσσουν τὸν Herder παραπλεύρως εἰς τὸν Montesquieu, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἐτόνισαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γεωγραφικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν παράγοντος. Οἱ ἀνθρωπογράφοι θεωροῦν τὸν Herder ὡς ἰδρυτὴν τῆς ἐπιστήμης των. Αὐτὰ ὅμως ὅλα ἀφοροῦν τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπως ἀφορᾷ τὴν ἐπιφάνειαν μόνον τοῦ Vico ἢ θεωρία τῶν κυκλικῶν ἐναλλαγῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ μόνην συνδέουν τὸ ὄνομά του οἱ περισσότεροι, ἐκεῖνοι κυρίως, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην, ἐπιχειροῦντες ἀναλόγους συλλήψεις, νὰ τὸν ἐπικαλεσθοῦν ὡς μάρτυρα διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν θεωριῶν των. Ὅπως καὶ εἰς τὸν Vico, οὕτως

καὶ εἰς τὸν Herder κρατεῖ βεβαίως κάποια σύγχυσις. Οἱ προσανατολισμοὶ τῶν δὲν εἶναι οὔτε γνωσιολογικῶς, οὔτε μεταφυσικῶς ἐνιαῖοι, συνεπεῖς καὶ πλήρεις. Εἰς τὸ βάθος ὅμως, ὑπὸ τὰς ἐξωτερικὰς θεωρητικὰς κατασκευὰς τῶν, ἀνακαλύπτεται—ὅταν θελήσῃ τις νὰ ἐμβαθύνῃ—ἡ ἔννοια καὶ ἀληθὴς οὐσία. Ἡ οὐσία εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Herder ἔγκειται—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει διατετυπωμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ εἰς τὰς γενικὰς του παρατηρήσεις καὶ ἐξ ἀφορμῆς εἰδικῶν φαινομένων¹⁾—εἰς τὸ ὅτι ἀνήγαγε πᾶν τὸ ἱστορικὸν εἰς τὴν μοναδικότητά του. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ὅλην κατεύθυνσιν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπανειλημμένως ἐπιτίθεται, ἀποκαλῶν τὸ «φῶς» τοῦ 18^{ου} αἰῶνος «ἐπιπολαιότητα», προσπαθεῖ ὁ Herder—εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκδηλοῦται κυρίως ἡ καθαρὰ ἱστορικότης τῆς συνειδήσεώς του—νὰ συλλάβῃ πᾶσαν ἱστορικὴν περίοδον ὡς ἅτι, τὸ ὁποῖον «εἶναι ὅμοιον μόνον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του». Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀντι-ἱστορικὸν δογματισμὸν τῆς ἐποχῆς του, δογματισμὸν, ὁ ὁποῖος ὠδήγησε καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Winckelmann εἰς τὸ νὰ σχηματοποιήσῃ, μὲ ἀπόλυτον κριτήριον τὸν κλασικισμὸν, τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης²⁾, ἀναζητεῖ ὁ Herder τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς καλλιτεχνικῆς προθέσεως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προκλασικὴν, π.χ. τὴν αἰγυπτιακὴν τέχνην, γενόμενος τοιουτοτρόπως πρόδρομος τῆς καθ' αὐτὸ ἱστορικῆς ὡς πρὸς τὴν τέχνην κατευθύνσεως, ἡ ὁποία εὔρε τὴν ὀριστικὴν τῆς ἀποκρυστάλλωσιν, μετὰ τὴν συνδεομένην πρὸς τὴν μεγάλην πνοὴν τοῦ Taine καὶ τοῦ Guaya φυσιοκρατικὴν περιπέτειαν, εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Wilhelm Worringer. Τέλος: ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν οὐδεὶς ἄνθρωπος ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ, δὲν καταλήγει εἰς ὑπερβολὰς ἐκμηδενιζούσας τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος, ἀλλ' ἐκτιμᾷ ὀρθῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὀρμηθέντος Ἀραβὸς φιλοσόφου Averroës, ὁ ὁποῖος ἠγγνόησε πλήρως

1) Βλ. Herder, Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit (Beitrag zu vielen Beiträgen des Jahrhunderts), καί: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.

2) Βλ. J. Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, Phaidon-Verlag, Wien MCMXXXIV, σ. 25 κ. ε.

τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, διακηρύσσει, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὑπάρχει διὰ τὸν Θεὸν ὡς τὸ μοναδικὸν δημιούργημά του, συλλαμβάνει δὲ τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν συνοχὴν τῶν γενεῶν, τὸν ρυθμὸν τέλος τῆς ἐξελίξεως ὡς πρόβλημα καθαρῶς ἱστορικόν, ὄχι ὡς διαδικασίαν φυσικὴν, ἀλλ' ὡς πρόβλημα παραδόσεως, πνευματικῆς συνοχῆς, ὡς πρόβλημα μάλιστα παιδείας. Ἡ τόσον προσφιλὴς εἰς τὸν Herder συμβολικὴ ἔκφρασις, καθ' ἣν ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τὴν «πορείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν», καθορίζει κατὰ τρόπον σαφῆ τὴν θέσιν τοῦ ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς προόδου. Ὁ Θεός, πορευόμενος ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν σημειώνει βήματα συνιστῶντα προοδευτικὴν πορείαν. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ «προοδεύων». Ἡ ἔννοια τῆς προόδου, ὅπως τὴν συνέλαβε καὶ τὴν διεκήρυξεν, εἰς βάρος ὅλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, κυρίως δὲ εἰς βάρος τῶν μέσων αἰώνων, ὁ 17^{ος} αἰὼν, εἶναι ξένη πρὸς τὸν Herder. Πᾶσα ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ εἶναι θεία, εἶναι ἀπόλυτος, ἔχει ἀξίαν ὡς πρὸς ἑαυτήν, δὲν εἶναι σχετικὴ, δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι μέλλει νὰ ἐπακολουθήσῃ, ἀλλ' ὑπάρχει κυρίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δι' αὐτῆς ἐκφράζεται. Ἐδῶ βλέπομεν, πῶς ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια, ὅπως συλληφθῆ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας, ἡ προσπάθεια τοῦ Herder, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐδίδαξεν, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν ἀποκαλύπτεται ὁ Θεός. Ἡ ἰδέα τῆς ἀποκαλύψεως, δι' ἧς ἐξηυγενίσθη τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν, πρέπει νὰ ἐρευνᾶται πρωτίστως ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό. Ἡ πρόοδος, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Herder παραδέχεται, δὲν αἶρει τὴν αὐτοτέλειαν τῶν βημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖ ἡ ἀνθρωπότης. Πᾶσα βαθμὶς γίνεται βαθμὶς, διότι ἀκριβῶς ἔχει ἀξίαν αὐτοτελεῆ, διότι ἀκριβῶς μεταβιβάζει τὴν ἀξίαν αὐτὴν εἰς τὰς ἐπομένους βαθμίδας. Τὸ ἀξίον παραδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, γίνεται ἀφετηρία καὶ περιεχόμενον παιδείας, συσσωρευομένου τοιουτοτρόπως μεγαλειτέρου διαρκῶς πλούτου ἀξιῶν. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν νοεῖ ὁ Herder τὴν πρόοδον. Μονομερῆς βεβαίως ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔννοια αὐτή, ὠδήγησεν εἰς ἄκρατον ἱστορισμόν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ρομαντικοῦ ἱστορισμοῦ τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου

σχολῆς, ἡ ὑπερβολὴ ὅμως αὐτὴ ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ἀντι-ἱστορικὸν πνεῦμα τῆς «λογοκρατίας». Ἄλλως τε: εἰς τὸ ἔργον τοῦ Herder ἡ ὑπερβολὴ ὑπάρχει κυρίως εἰς τὴν διατύπωσιν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας του ἡ ἐλευθέρα προσωπικότης ἔχει θέσιν ἰσοδύναμον πρὸς τὴν παράδοσιν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ παιδεία, δι' ἧς ἐμφανίζεται ἡ παράδοσις ὡς μεταβίβασις πνευματικῶν ἀγαθῶν, προϋποθέτει τὴν προσωπικὴν ὄντοτητα τοῦ παιδευομένου, προϋποθέτει τὴν δημιουργικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀφομοιοῦντος ἐκεῖνα, τὰ ὅποια, χωρὶς τὴν προσωπικότητα τούτου, θὰ ἔμενον νεκρά, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραληφθοῦν καὶ νὰ ὀδηγήσουν εἰς νέας μορφάς. Ὁ Herder βλέπει παντοῦ νέας μορφάς, βλέπει καὶ εἰς τὸ «χάος» ἀκόμη τοῦ Μεσαίωτος τὴν τάσιν πρὸς «νέαν», ὅπως λέγει, «ἀνωτέραν δημιουργίαν», βλέπει τὴν προσωπικότητα νὰ δρᾷ καὶ νὰ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν παράδοσιν. Ὁ ἄμεσος πνευματικὸς ὀδηγὸς τοῦ Goethe δὲν ἦτο δυνατόν ἄλλως τε νὰ σκεφθῆ καὶ διαφορετικά.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Goethe, δὲν θὰ ἔπρεπε κἂν νὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα, ποῦ καὶ πῶς, εἰς ποῖα σημεῖα τῶν ἔργων του καὶ μὲ ποίας διατυπώσεις ὀρίζει τὴν θέσιν του ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ὁ Schiller εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ, ὀριζομένης τῆς σημασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν πολλοῖς ἀντι-ἱστορικῆς μονομερείας τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπ' αὐτοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς αἰσθητικῆς παιδείας. Ὁ Goethe δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ, ἐντοπιζομένης τῆς πνευματικῆς του ὄντοτητος εἰς ὠρισμένας διατυπώσεις, ιδέας καὶ μορφάς. Ὁ Goethe ὁμιλεῖ παντοῦ ὡς ἄνθρωπος ἀναγαγὼν τὴν συνείδησίν του εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀναγνωρίσεώς της. Εἰς τὸν «Φάουστ» συγκεκριμένως, τοῦ ὁποίου ὁ μῦθος οὔτε ἐξελέγη τυχαίως, οὔτε ἀνεπτύχθη περαιτέρω κατ' αὐθαίρετον ἔμπνευσιν, ὑπάρχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ περὶ τῆς ἱστορίας συνείδησις, ὅλα τὰ στοιχεῖα, διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ὁποίων ἠγωνίσθη, ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐντεῦθεν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἐδῶ ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ μὲ τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἀντινομίας της, μὲ τοὺς πρὸς ἑαυτὴν διαλόγους καὶ ἀντιλόγους της, μὲ τὴν πορείαν της ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπεράνω τῆς γῆς καὶ ὑπὸ τὴν γῆν, προβάλλει, ἀνακαλοῦσα διὰ τῆς δημιουργικῆς μνήμης εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ σύμβολα

ὄλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, προβάλλει μὲ ἔντασιν ἱστορικὴν, ἢ ὅποια οὔτε ἔχει προηγούμενον, οὔτε ὑπερεβλήθη μέχρι τοῦδε, οὔτε εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑπερβληθῇ εἰς τὸ μέλλον. Ὁ «Φάουστ» τοῦ Goethe εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν σύμβολον τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ψυχῆς μεταξὺ αἰωνιότητος καὶ χρόνου.

Τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον τοῦ Goethe, ἀφιεροῦντες μάλιστα πολὺν περισσοτέρας εἰς ἕκαστον σελίδας, ὅλους ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὰς περὶ ἱστορίας θεωρίας θὰ ἀναπτύξωμεν ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν, τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον του τὰ ὀνόματα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Schelling καὶ Hegel εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀνωτέρω λεχθέν, ὅτι διὰ τοῦ Goethe ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα. Ὅταν φθάνη κανεὶς εἰς τὴν κορυφὴν, εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ περισσότερον, χωρὶς νὰ ὀδηγηθῇ καὶ πάλιν πρὸς τὰ κάτω; Βεβαίως ὄχι! Ἡμεῖς ὅμως δὲν πρόκειται κατ' οὐσίαν νὰ προχωρήσωμεν. Ἄλλως τε καὶ ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων τὰς θεωρίας θὰ περιγράψωμεν, δὲν ἐπροχώρησαν. Ἐσταμάτησαν εἰς τὴν κορυφὴν. Ἐσταμάτησαν, ἀφ' οὗ κατώρθωσαν, ὀδηγούμενοι (συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως) ἀπὸ τὸ προηγούμενον τοῦ Goethe, νὰ ἀνέλθουν ἕως ἐκεῖ. Τοὺς χρειαζόμεθα ὅμως ὅλους αὐτοὺς—ὅπως χρειαζόμεθα καὶ ἄλλους, οἱ ὅποιοι θὰ ἔλθουν ἀκόμη—, διότι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν συστηματικὴν τοῦ ὀρίζοντος καταμέτρησιν, δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ φέρουν μεθ' ἑαυτῶν, κατερχόμενοι ἀπὸ τοῦ ὄρους, τὰς ἐντολάς, ἀλλ' ἐσχολίασαν, διετύπωσαν λεπτομερέστερον καὶ συστηματικώτερον τὰς ἐντολάς, ὑπῆρξαν οἱ ἐκτιμηταὶ τοῦ πλούτου, εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὁποίου ἐφθασεν ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἐκτιμηταὶ πλούτου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔχει ἀνάγκην καὶ πολλῶν ἄλλων ἀκόμη διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ πλήρως, νὰ καταγραφῇ, νὰ ταξινομηθῇ. Διὰ τοῦ Goethe ἐπέτυχεν ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς ἄνθρωπος—ὡς πρὸς ὅλα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἱστορικότητός του—τὴν ὑψηλοτέραν πνευματικὴν ἐκδήλωσίν του. Δι' αὐτῆς κατέστησαν δυνατὰ ὅσα ἐπηκολούθησαν ἢ καὶ ὅσα, παραλλήλως πρὸς τὸν Goethe, ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιράς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐδημιούργησεν, ἐπετεύχθησαν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ παρατηρηθοῦν καὶ αὐτὰ διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ὄψις τοῦ Goethe. Ὁ Goethe συνεπλήρωσε τὸ περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας, χωρὶς

ὅμως νὰ ἐπεξεργασθῆ τοῦτο θεωρητικῶς. Ἐκεῖνο δέ, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας, θὰ εἶναι ὄχι πλέον τὸ πῶς κατηρτίσθη, ἀλλὰ τὸ πῶς διαμορφώθη θεωρητικῶς ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Ἡ κατάρτισίς της, ἀρξαμένη διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, συμπληρώθη διὰ τοῦ G o e t h e. Ἡ θεωρητικὴ τῆς ἐπεξεργασίας, ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τινῶν καὶ πρὸ τοῦ G o e t h e, εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς συστηματικῆς ἀποδόσεώς της διὰ τοῦ S c h e l l i n g, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη ἄμεσον καὶ ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ G o e t h e, τέλος δὲ διὰ τοῦ H e g e l.

Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν ἡ ἀνάπτυξις μας—ἀνάπτυξις ἀναφερομένη εἰς συγκεκριμένας πλέον θεωρίας—δὲν θὰ ἔχῃ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον εἶχε μέχρι τοῦδε. Δὲν θὰ ἀποβλέπωμεν εἰς τὸ νὰ περιγράψωμεν, νὰ ἀντιπαρατάξωμεν πρὸς ἀλλήλας ἢ νὰ συνδυάσωμεν ὅλας τὰς θεωρητικὰς προσπαθείας, αἱ ὁποῖαι ἐσημειώθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι ἱστορικός, ἀλλ' εἶναι συστηματικός. Ὡρισμένοι μόνον θεωρητικαὶ προσπάθειαι θὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἀναπτύξεώς μας, ἐκεῖναι συγκεκριμένως, αἱ ὁποῖαι, συνδυαζόμεναι πρὸς ἀλλήλας (παρὰ τὰς τυχόν ἀντιθέσεις των), εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρώσουν τὰς γενικὰς περὶ ἱστορίας σκέψεις καὶ ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Τὸ ἱστορικὸν Intermezzo, τὸ ὁποῖον παρενεβάλομεν μεταξὺ τοῦ πρώτου κεφαλαίου καὶ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἤδη εὕρισκόμεθα, παρενεβλήθη ἀπλῶς διὰ νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ὁδοῦ, μέσφ τῆς ὁποίας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει σήμερον νὰ συγκροτῶμεν θεωρίαν περὶ ἱστορίας.

2.—Ὁ S c h e l l i n g ἀποτελεῖ σταθμόν. Ἀποτελεῖ σταθμόν, διότι πρῶτος αὐτὸς ἀνεσκόπησε συνειδητῶς τὴν γένεσιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας καὶ τὴν ἀνήγαγεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐσήμανεν ὄχι ἀπλῶς τὴν λύσιν προβλήματος ἱστορικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην, μετὰ τὴν πλήρη κατάρτισιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας, προσπάθειαν θεωρητικῆς διαμορφώσεως τῆς συνειδήσεώς ταύτης.

Φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῆ ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ καὶ τῆς ἔστερημένης ἱστορικοῦ πνεύματος κατευθύνσεως τούτου, κατευθύνσεως, ἡ ὁποία, ἐπικρατήσασα μετὰ ταῦτα—παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Josef de Maistre—ἐπὶ τοῦ ὄλου γαλλικοῦ πνεύματος, ἀπέκλεισε καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Auguste Comte, ὁ ὁποῖος εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, τὴν θέαν τῆς ἱστορίας. Τὸ κύριον ὄπλον, τὸ ὁποῖον ἔστρεψεν ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, εἶχε κατασκευασθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Kant καὶ παρελήφθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τούτου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Kant συστηματικῶς (ἀλλὰ μόνον τυπικῶς) διαμορφωθείσα διάκρισις μεταξὺ διανοίας καὶ νοῦ (μυαλοῦ καὶ λόγου), διάκρισις, ἡ ὁποία ἐμφανίζει τὸν λόγον—κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Schelling γενομένην οὐσιαστικωτέραν τῆς διακρίσεως διατύπωσιν—ὑπερνικῶντα καὶ συνθέτοντα διαλεκτικῶς τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πραγμάτων κειμένας ἀντιθέσεις καὶ ἀντινομίας, εἰς τὰς ὁποίας σταματᾷ ἡ διάνοις, σταματᾷ τὸ «μυαλὸ» μὲ τὴν τυπικὴν καὶ κοινὴν λογικὴν του¹⁾—, ἡ διάκρισις αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠρύσθη τὰ μέσα τῆς πολεμικῆς τοῦ ὁ Schelling. Ἡ σκέψις τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ ἐβασίσθη, κατ' αὐτόν, μόνον ἐπὶ τῆς διανοίας, ἐπὶ τοῦ διεπομένου ὑπὸ τῆς κοινῆς λογικῆς «μυαλοῦ», τὸ ὁποῖον ἐνόμισεν, ὅτι ἐδικαιούτο νὰ ὑψωθῆ ὑπεράνω τοῦ λόγου, νὰ ἀγνοήσῃ τοῦτον καὶ νὰ διεκδικήσῃ—μὲ τὸ θάρρος τῆς ἀγνοίας—τὴν ἀποστολὴν τοῦ λόγου.²⁾ «Ἡ ἀνύψωσις τοῦ κοινοῦ μυαλοῦ εἰς διαιτητὴν ἐπὶ πραγμάτων τοῦ λόγου προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην», λέγει ὁ Schelling,³⁾ «τὴν ὀχλοκρατίαν εἰς τὸ κράτος τῶν ἐπιστημῶν». Ὁ Vico, συγγέων τὴν διάνοιαν καὶ τὴν κοινὴν λογικὴν πρὸς τὸν λόγον, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον, ὅπως εἴπομεν ἤδη, νὰ πολεμήσῃ τὴν λογοκρατίαν (ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται μᾶλλον «λογικοκρατία»), κηρύσσων τὴν ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐν γένει. Ὁ Schelling ἀντιθέτως, ἀποκαλύψας τὴν σύγχυσιν, ἡ ὁποία ἐκράτει μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἐπολέμησεν ἀπλῶς ἐν τῷ προσώπῳ τῆς λογοκρατίας τὴν διάνοιαν, ἡ ὁποία ὑπείσ-

1) Βλ. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 121 κ. ἐ., ἰδίᾳ σ. 124 καὶ 127 κ. ἐ.

2) Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 105.

3) Schelling σ. 107.

δύει εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ λόγου καὶ βεβηλώνει τὸ ἱερόν του.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς διακρίσεως μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἡ σύλληψις τοῦ λόγου εἰς τὴν οὐσιαστικὴν, διαλεκτικὴν καὶ συνθετικῶς καθολικὴν ὑπαρξίν του, ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ συλληφθῇ θεωρητικῶς εἰς ὅλον τὸ βάθος του τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας. Καὶ ἡ φύσις βεβαίως, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὅλον τοῦ κόσμου, πρὸς τὸ ὅλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν ἱστορία καὶ φύσις, προὔπεθει τὴν σύλληψιν τοῦ λόγου εἰς τὴν καθολικὴν του μορφήν. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ὁμῶς εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθοῦν, ὅπως ἐκαλλιεργήθησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τοὺς ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνας, χωρὶς νὰ γίνεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀναγωγή. Ἡ ἱστορία ἀντιθέτως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συλληφθῇ οὐσιαστικῶς καὶ νὰ καλλιεργηθῇ—πέραν τῆς ἀπλῆς ἱστοριογραφίας—θεωρητικῶς, χωρὶς νὰ εἶναι καθ' ὅλον τὸ βάθος τῆς συνειδητῆ ἢ ἰδέα τοῦ λόγου, ἢ ἰδέα τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Kant ὁ ἴδιος, ἂν καὶ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήγαγε τὴν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου εἰς θεμελιῶδες φιλοσοφικὸν πρόβλημα, δὲν κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ συλλάβῃ τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας. Καὶ δὲν κατώρθωσε τοῦτο, διότι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, δὲν ἐνεβάθυνε πλήρως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διακρίσεως μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου ἢ πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ Schelling εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν ἔργων του εἰς βάρος τοῦ Kant, εἰς βάρος αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπὸ τοῦ Kant γενομένης κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Τὴν πραγματείαν συγκεκριμένως τοῦ Kant «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» χαρακτηρίζει ὁ Schelling ὡς προσπάθειαν ἀνακαλύψεως ἀπλῆς τινος «διανοητικῆς» νομοτελείας εἰς τὸ ὅλον τῆς ιστορίας,¹⁾ αἰρομένου τοιουτοτρόπως τοῦ πνευματικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ περιεχομένου τῆς ιστορίας. Καὶ ἡ κρίσις τοῦ Schelling εἶναι ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὀρθοτάτη. Τὸ σχέδιον τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα περίφημος πραγματεία τοῦ Kant δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ «ἀντι-ἱστορικόν» τι κατασκευάσμα ἀνάλογον πρὸς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν κατασκευά-

1) Βλ. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 219.

σματα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, περιέχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἔδωκε τὸ δικαίωμα εἰς θετικιστήν, ὡς ὁ Alfred Espinas, νὰ τὸ προσυπογράψῃ,¹⁾ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν Kant ὡς μάρτυρα ὑπὲρ τῶν Comte καὶ Spencer²⁾ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, διότι ὁ Fichte ἀνέτρεψεν, ἀντὶ νὰ συνεχίσῃ, τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Kant.³⁾ Οἱ ἄνθρωποι —τονίζει ὁ Kant ῥητῶς— ἐκτελοῦν πράξεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς φαινόμενα ἱστορικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν παρὰ μόνον ὅπως ἐρμηνεύονται καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεώς των, ἡ πνευματικὴ των ὑπαρξίς δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν. Οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Kant, ἀπλᾶ ὄργανα φυσικῆς νομοτελείας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν εἰρήνην καὶ τέλος εἰς τὴν αἰωνίαν εἰρήνην. Ἐδῶ ὁμολεῖ ὁ Kant κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, ὅπως ὠμίλησαν ἀργότερον ὁ Auguste Comte καὶ ὁ Herbert Spencer, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης, θεωροῦντες ἐξαντλούμενον τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιφανειακῆς, ὑπὸ φυσικὴν νομοτέλειαν τελούσης, ἐξελέξεώς της, ὥρισαν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ Kant, τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὡς μετάβασιν ἀπὸ τῶν πολεμικῶν εἰς τὰς βιομηχανικὰς καὶ εἰρηνικὰς κοινωνίας. Ὁ διαφωτισμὸς μὲ τὰ λογικά, δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀπλῆς διανοίας ὑπαγορευόμενα κατασκευάσματα καὶ σχήματα τῆς προόδου, μεταββάσθη αὐτούσιος εἰς τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησιν τοῦ Kant.

Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τοῦ Schelling, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦλάχιστον τοῦτο, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθή. Δεδικαιολογημένη δὲ κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ Schelling πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν ὑπὸ τοῦ Kant τυπικῶς τεθεῖσαν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου κατὰ τρόπον οὐσιαστικόν, κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε νὰ γίνουν τὰ πρῶτα ἐπιτυχῆ βήματα πρὸς θεωρητικὴν σύλληψιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεως τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου, πρὸς σύλληψιν ἐν γένει τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας.

Ἡ μία καὶ ἐνιαία ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος ἔχει, κατὰ τὸν Schel-

1) Βλ. Alfred Espinas, Die tierischen Gesellschaften, Deutsch herausgegeben von W. Schloesser, Braunschweig 1879, σ. 42 κ. ἐ.

2) Espinas, ἐνθ' ἀν., σ. 135.

3) Espinas, ἐνθ' ἀν., σ. 45.

ling, δύο φάσεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων, ἀναγομένη μὲν εἰς τὸ ἀπόλυτον, συγχωνεύεται μετὰ τῆς ἄλλης, συγχωνεύεται εἰς τὸ ἀπόλυτον Ἐν, ἐκδηλουμένη ὅμως εἰς τὸ «μὴ ἀπόλυτον», εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ἐμφανίζεται διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ἄλλης.¹⁾ Αἱ δύο αὐταὶ φάσεις εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ πνευματικὴ ἢ ἱστορικὴ ζωὴ. Εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει τὸ ἄπειρον διὰ τοῦ πεπερασμένου, εἰσέρχεται εἰς τὸ πεπερασμένον καὶ ἐκδηλοῦται ὡς πεπερασμένον. Εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἱστορικὸν κόσμον συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον: τὸ πεπερασμένον ὑπάρχει διὰ τοῦ ἀπείρου. Νόμος τῆς φύσεως εἶναι τὸ πέρασ. Νόμος τῆς ἱστορίας τὸ ἄπειρον. Ἐδῶ βλέπομεν, πῶς ἡ θεωρία τοῦ Schelling περὶ ἱστορίας εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἠρμήνευσεν οὗτος τὴν ἱστορικὴν κατασκευὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὸν Schelling, ἡ ἱστορικὴ κατασκευὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ συνίσταται ἀκριβῶς, ὅπως γνωρίζομεν ἤδη, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας ὡς τόπου ἀποκαλύψεως τοῦ θείου, τοῦ ἀπολύτου. Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῆς ὑπάρχει τὸ πέρασ διὰ τοῦ ἀπείρου, ἐνανθροπίζεται ὁ Θεὸς καὶ εἰσέρχεται τοιουτοτρόπως τὸ ἄπειρον εἰς τὸ πεπερασμένον ὄχι διὰ νὰ θεοποιηθῇ, ἀλλὰ διὰ νὰ θυσιασθῇ ἀντιθέτως τὸ πεπερασμένον, νὰ θυσιασθῇ ἢ σὰρξ εἰς τὸν βωμὸν τῆς ιδέας. Ἡ ἱστορία ἐκφράζει ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ιδεῶν ὅ,τι ἐκφράζει καὶ ἡ φύσις ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπλῆς πραγματικότητος. Ἡ πραγματικότης ὅμως ἔχει ὄρια καὶ πέρατα. Αἱ ιδέαι δὲν ἔχουν. Μὲ ἄλλας λέξεις: τὰ εἰς τὴν ἱστορίαν ἐμφανιζόμενα ὡς ἀντικειμενικῶς πραγματικὰ ὑπάρχουν μόνον διὰ τῶν νοημάτων, ὑφ' ὧν διέπονται οἱ ἄνθρωποι, νοημάτων, τὰ ὁποῖα φέρουν τὴν ἱστορίαν εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα, πρὸς τὸ ἄπειρον, πρὸς τὸ ἐστερημένον ὀρίων καὶ πέρατος, πρὸς τὸ ἀπόλυτον. Διὰ τῆς ἱστορίας ἀποκαλύπτεται τοῦτο, φθάνει μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του, ἐν ᾧ εἰς τὴν φύσιν δὲν ἀποκαλύπτεται. Ἡ ἀποκάλυψις προϋποθέτει καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, χάριν τῶν ὁποίων γίνεται ἡ ἀποκάλυψις, προϋποθέτει τὴν ψυχὴν, ἢ ὁποῖα θὰ συλλάβῃ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ θὰ γίνῃ ἀξία αὐτῆς. Δὲν

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Schelling, ἐνθ' ἄν., σ. 156 κ. ἐ., ὡς καὶ σ. 18, 153, 213 κ. ἐ. καὶ 223.

υπάρχει τίποτε τὸ ἱερώτερον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, λέγει ὁ Schelling,¹⁾ διότι αὕτη—μόνη αὕτη—ἀποτελεῖ τὸν μεγάλον καθρέπτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Ἡ φράσις αὕτη δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Schelling ἀπλῶς ὡς φράσις ὡραία, ἀλλ' ἔχει σημασίαν ἰδιαιτέραν. Ἐν πρώτοις ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Schelling ἢ περὶ ἱερότητος τῆς ἱστορίας φράσις διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τίποτε δὲν ἀνέχεται ὀλιγώτερον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τὴν ἐπαφὴν χειρῶν ἀκαθάρτων καὶ ἀναξίων. Ὡς κατόχους τοιούτων χειρῶν θεωρεῖ ὁ Schelling—στρεφόμενος τοιουτοτρόπως ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος—ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑποτάσσουν τὴν ἱστορίαν εἰς ὠρισμένον σχῆμα, ξηρόν, ἐνιαῖον καὶ ἐστερημένον οὐσιαστικῆς προβληματικότητος σχῆμα προόδου, ὅλους ἐκείνους τοὺς βεβήλους, οἱ ὅποιοι, ἱκανοποιημένοι καὶ αὐτάρκεις, ἐστερημένοι βλέμματος ἱκανοῦ νὰ συλλάβῃ τὴν μοναδικότητα καὶ ἀξίαν κάθε ἱστορικῆς στιγμῆς, παρατηροῦν τὴν ἱστορίαν ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ τὴν θεωρήσουν ὡς εὐρισκομένην «ὄπισθεν» των, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ εἶπουν: «τὶ καλὰ ποὺ τὰ κακάφεραμε ἡμεῖς· πόσο μπροστὰ βρισκόμαστε ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγουμένους». Σημασίαν ἐπίσης ἰδιαιτέραν ἔχει ὁ ὑπὸ τοῦ Schelling γενόμενος χαρακτηρισμὸς τῆς ἱστορίας ὡς τοῦ καθρέπτου τοῦ παγκοσμίου, τὴν φύσιν καὶ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ περικλείοντος πνεύματος. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν, ἡ ὁποία εἶναι βωβὴ καὶ ἐστερημένη αὐτεπιγνώσεως, ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ καθρέπτην, διὰ τοῦ ὁποίου βλέπει καὶ κρίνει τὸν ἑαυτόν του τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀποκτᾷ συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς του, δοκιμάζεται καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστροφήν—ἐπιστροφήν ἐπικίνδυνον καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν κρίσιμον—ἀπὸ τοῦ βωβοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ὁ Schelling βεβαίως συλλαμβάνει, ὡς γνωστόν, τὸ σύμπαν, δηλαδή καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν, ὡς ἱστορίαν, διότι βλέπει τὴν πρόνοιαν—τὴν παγκόσμιον πρόνοιαν—διέπουσαν τὰ πάντα. Πᾶν ὅ,τι συμβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φύσιν ἐμφανίζεται κατ' ἀκολουθίαν ὡς πρᾶξις, ὡς πρᾶξις τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ὡς ἱστορία τῆς ζωῆς τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Εἰς τὴν φύσιν ὁμως δὲν ἔχει ἡ ἱστορία ἐπίγνωσιν τοῦ ἑαυτοῦ της. Εἰς τοὺς κόλπους ἀντι-

1) Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 218—219.

θέτως τῆς ἀνθρωπότητος, ἐδῶ, ὅπου ἡ ἱστορία προβάλλει μὲ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ της, προβάλλει ὡς ἱστορία, ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, ἡ πρόνοια «προνοεῖ» διὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἐπιστρέφον ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἐκδηλοῦται καὶ ὑπάρχει διὰ τοῦ πνεύματος ἡμῶν τῶν ἰδίων. Δι' οὗτο εἶναι ἡ ἱστορία τὸ ἱερώτερον τῶν πραγμάτων. Δι' αὐτὸ ἀποτελεῖ αὕτη κυριολεκτικῶς τὸν καθρέπτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἐρμηνείαν τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Schelling νοεῖται ἐπίσης καὶ ἐξηγεῖται ὁ τρόπος, καθ' ὃν οὗτος, πέραν ὅλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἱστορίας διακριτικῶν, προέβη εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἰς περιόδους. Ἡ διαίρεσις, ἐπιχειρουμένη εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον τοῦ «System des transcendentalen Idealismus», ἐμφανίζει τὴν ἀνθρωπότητα διελθούσαν τρεῖς μεγάλας περιόδους, τὰς περιόδους τῆς φύσεως, τῆς μοίρας καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ τρία στάδια τοῦ Comte, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικόν καὶ τὸ θετικόν, στάδια, δι' ὧν ἡ ἱστορία, κρινομένη ἐπὶ τῇ βάσει στενῆς τινος λογικῆς ἀρχῆς, ἐμφανίζεται προοδεύουσα ὡς πρὸς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις της καὶ δὴ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶσα ἐκδήλωσις νὰ ἔχη σχετικὴν ἀπλῶς ἀξίαν, ἀξίαν ὅχι ὡς πρὸς ἑαυτήν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, εἰς τὸν ὁποῖον θεωρεῖται κατ' ἀνάγκην τείνουσα ὁλόκληρος ἡ ἱστορία, αἱ περίοδοι τοῦ Schelling ἐμφανίζονται προσδιορισμέναι ὑπὸ ἰσοτίμων πρὸς ἀλλήλας στάσεων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, στάσεων, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ Schelling νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα διεῖπον τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κόσμου. Διὰ τῶν περιόδων τοῦ Schelling, αἱ ὁποῖαι, ὑπὸ τὴν ἀτομικότητα (τὴν ἀπόλυτον καὶ ὡς πρὸς ἑαυτὴν ἀξίαν ἀτομικότητα) ἐκάστης ἐποχῆς, δὲν ἀποκλείουν καὶ τὴν ἀτομικότητα πάσης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς γενομένης εἰδικωτέρας ἐκδηλώσεως, προβάλλει ἡ ἱστορία ὡς δράμα καὶ ὄχι ὡς ἀπλῆ, ἀντικειμενικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει λογικοῦ σχήματος βαθμολογητέα διαδικασία. Ἡ ἱστορία προβάλλει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Schelling ὡς δράμα, τοῦ ὁποίου τὸ κρίσιμον σημεῖον, τὸ σημεῖον τῶν μεγάλων συγκρούσεων καὶ διαστάσεων, ὑπάρχει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον, τὴν

περίοδον τῆς μοίρας, ἡ ὁποία παρεμβάλλεται μεταξύ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀποκαλύπτεται, κατὰ τὸν Schelling, ἡ «αἰωνία ἀνάγκη», ἀποκαλύπτεται ἡ θέλησις τῆς προνοίας ὡς μοῖρα, ἐρχομένη οὕτω εἰς ἀντίθεσιν καὶ λαμβάνουσα στάσιν ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν, ἐὰν ἡ σύλληψις αὐτῆ τοῦ Schelling εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει, εἶναι τὸ πνευματικὸν κίνητρον τῆς συλλήψεώς του. Τὸ κίνητρον αὐτὸ εἶναι βαθύτατα ἱστορικόν, ὀφείλεται δηλαδὴ εἰς συνειδήσιν κατέχουσαν τὸ μυστικὸν τῆς ἱστορίας. Διότι ἡ ἱστορία εἶναι πράγματι, ὅπως τὴν εἶδεν ὁ Schelling, δράμα. Εἰς τὸ δράμα ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐλευθερία. Ὅταν ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν αἱ δύο αὐταὶ δυνάμεις, ἡ ἔκβασις τῆς συγκρούσεως ἐμφανίζεται ὡς ἔκβασις μοιραία. Δὲν ἔγκειται ὅμως ἡ ἱστορία εἰς τὴν διαρκῆ τῶν δυνάμεων τούτων σύγκρουσιν. Ἄπ' ἐναντίας μάλιστα: ἡ σύγκρουσις ἀποτελεῖ ἑξαίρεσιν. Ἡ παγκόσμιος ἀνάγκη ἐναρμονίζεται συνήθως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ «ἀρμονία» μεταξύ ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Schelling, τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας. Τί ἐννοοῦμεν ὅμως, λέγοντες τοῦτο; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἐλευθερία, ὅταν αὕτη συμπίπτῃ πρὸς τὴν ἀνάγκην; Πῶς ἐννοεῖ τὸν σύμπτωσιν αὐτὴν, δι' ἧς αἴρεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐλευθερία, ὁ Schelling;

Ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐκ τῆς παγκοσμίου προνοίας ἀπορρέουσα, συνυφαίνεται εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἱστορίας μὲ τὴν ἐλευθερίαν, διότι τίθεται καὶ αὕτη ὑπὸ δοκιμασίαν, θέτει δὲ ἀντιστοίχως ὑπὸ δοκιμασίαν καὶ ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθη τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι συνειδητοὶ καὶ ἐπομένως ἐλεύθεροι διεκπεραιωταὶ τῶν ἐντολῶν τῆς παγκοσμίου ἀνάγκης, τῆς παγκοσμίου προνοίας. Ὡς τοιοῦτοι ἐλεύθεροι διεκπεραιωταὶ ἐμφανίζονται οἱ ἱστορικῶς ζῶντες ἄνθρωποι. Ὅ,τι θὰ γίνῃ, εἶναι, κατὰ τὸν Schelling, ὁπωσδήποτε προδιαγεγραμμένον. Τὸ ὅτι ὅμως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην, θὰ πραγματοποιηθῇ ὡς πρᾶξις ἐμοῦ ἢ ἄλλου τινος, τὸ ὅτι τοῦ παγκοσμίου πνεύματος ἡ σοφὴ καὶ προδιαγεγραμμένη κατεύθυνσις χρειάζεται τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν εὐθύνην ὀρισμένων ἀνθρώπων διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ, τὸ ὅτι ὀρισμένοι ἄνθρωποι ἔχουν τὴν ἐλευθερίαν νὰ συγκρουσθῶν

πρὸς τὴν προδιαγεγραμμένην κατεύθυνσιν καὶ νὰ ἠττηθοῦν, νὰ συντριβοῦν, ἐν ᾧ ἄλλοι συμμορφοῦνται, μεταβάλλοντες εἰς ἰδίαν αὐτῶν προᾶξιν τὴν θέλησιν τῆς παγκοσμίου προνοίας, αὐτὰ ὅλα, περὶ τῶν ὁποίων ἐπανελημμένως εἰς διάφορα σημεῖα τῶν ἔργων του ὀμιλεῖ ὁ Schelling, προσδιορίζουν ἐπαρκῶς τὴν ἔκτασιν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς διεκπεραιωτὴν ἀκριβῶς τῶν ἐντολῶν τῆς παγκοσμίου ἀνάγκης. Καὶ ὅσοι ἄνθρωποι—αὐτοὶ μάλιστα εἶναι οἱ μεγάλοι—συμμορφοῦνται εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς παγκοσμίου προνοίας, δὲν συμμορφοῦνται διὰ τοῦ ἐνστίκτου, ἀσυναισθῆτως, ὡς ἐστερημένα βουλήσεως ὄργανα αὐτῆς, ἀλλὰ συμμορφοῦνται διὰ τοῦ πνεύματός των, ἐπικοινωνοῦν δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν πρόνοιαν, πρὸς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι καὶ αἱ πράξεις των τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἀποκάλυψιν τοῦ ἀπολύτου Λόγου. Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας εἶναι προδιαγεγραμμένη, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι, ἐν ᾧ θὰ εἶχον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀντιπαραταχθοῦν εἰς αὐτὴν ἢ νὰ τὴν ἀγνοήσουν, φθάνουν ἐν τούτοις εἰς τοιαύτην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ὥστε ἀνακαλύπτουν καὶ ἀποκαλύπτουν, συλλαμβάνουν ὑπευθύνως, πραγματοποιοῦν καὶ ἀνάγουν ταῦτοχρόνως εἰς τὴν ἰδανικὴν τῆς πηγῆν τὴν θέλησιν τῆς παγκοσμίου προνοίας. Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας εἶναι προδιαγεγραμμένη, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι γίνονται κύριοι τῆς ἀποστολῆς των καὶ τῆς προδιαγεγραμμένης πορείας των. Διὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας του δίδει τὸ πνεῦμα λόγον εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ μεγάλη προσπάθεια τοῦ Schelling, ὅπως συμβιβάσῃ τὴν ἀνάγκην μὲ τὴν ἐλευθερίαν. Ὅπως εἰς ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, οὕτω καὶ εἰς τὴν πλευρὰν, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας προσπαθεῖ ὁ Schelling νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ σημεῖον, δι' οὗ αἴρονται διαλεκτικῶς αἱ ἀντινομίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἡ κοινὴ λογικὴ σταματᾷ. Ἡ προσπάθειά του ἤνοιξε τὸν δρόμον εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ οὐσιαστικὴν ἐμβάθυνσιν τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας. Ἡ θρησκευτικότης καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ διάθεσις του ὄχι μόνον δὲν τὸν ἡμπόδισαν, ἀλλὰ τὸν διηυκόλυναν ἀντιθέτως εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐξετέλεσε.

3. — Ὁ Hegel δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ Schelling, ὁσηδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀπόστασις, ἡ ὁποία χωρίζει τοὺς δύο μεγάλους φιλοσόφους, εἰς τὴν ὅλην ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματός των καὶ τὴν ψυχικὴν των διάθεσιν. Ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμπαντος εἰς ὠρισμένα μέρη—ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς κοινῆς λογικῆς—ἐμφανίζει τὰ μέρη ἐκπροσωποῦντα ὡς πρὸς ὠρισμένην φάσιν του τὸ ὅλον, ἡ θεωρία τοῦ παγκοσμίου πνεύματος καὶ ἡ σύλληψις τούτου ὡς ὄντοτης κειμένης ὑπεράνω τῆς διανοίας καὶ τῶν ἀντινομιῶν ταύτης, ἡ συνύφανσις τῆς ἀνάγκης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε οἱ μεγαλείτεροι τῶν ἀνθρώπων, αἱ δημιουργικώτεραι τῶν προσωπικότητων νὰ προβάλλουν ἐλεύθεραι διὰ τῶν πράξεων ἀκριβῶς τῶν ὑπαγορευομένων ὑπὸ τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ὅλα αὐτά, τὰ ὁποῖα εἰς τὸν Hegel ἐμφανίζονται συστηματικώτερον διατετυπωμένα, ὀφείλονται κατὰ βάθος εἰς τὸν Schelling. Αὐτὸς πρῶτος συνέλαβε θεωρητικῶς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐπεξεργάσθη καὶ ἐσυστηματοποίησεν ὁ Hegel. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι καὶ ἡ θεμελιώδης περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Hegel, γεννηθεῖσα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Kant καὶ Fichte, νοεῖται ἐν ἀναφορᾷ μόνον πρὸς τὸν Schelling.

Εἰς τὸ ἔργον του «Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse», τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ ὅλον διάγραμμα τῆς φιλοσοφίας του, προβαίνει ὁ Hegel εἰς τὰς ἑξῆς θεμελιώδεις διὰ τὸ ὅλον σύστημά του διακρίσεις: τὸ σύμπαν διακρίνεται εἰς τὰς τρεῖς σφαιρας τοῦ λόγου, τῆς φύσεως καὶ τοῦ πεπροικισμένου μὲ αὐτοσυνείδησιν πνεύματος. Εἰς ἑκάστην τῶν σφαιρῶν τούτων ἀνταποκρίνεται καὶ ἰδιαίτερος κλάδος φιλοσοφίας. Εἰς τὸν λόγον ἀνταποκρίνεται ἡ λογικὴ (ὄχι βεβαίως ὡς τυπικὴ λογικὴ, ἀλλ' ὡς διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν), εἰς τὴν φύσιν ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, τέλος δὲ εἰς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς κατέχει τὸν ἑαυτὸν του, ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος. Ὁ λόγος δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν πραγματικότητα, τὴν φύσιν, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ πραγματικότης παρὰ μόνον δι' αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρωτα ταῦτα, λόγος καὶ φύσις, ὑπάρχουν τέλος μόνον διὰ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, ἔχον συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἔχει συνείδησιν τοῦ λόγου καὶ τῆς φύσεως. Καὶ τὰ τρία στοιχεῖα τοῦ σύμπαντος, λόγος,

φύσις καὶ πνεῦμα, ἀποτελοῦν διαφόρους φάσεις, διαφόρους «στιγμάς» τῆς αὐτῆς ἀρχῆς. Περιγράφων πάντως τὴν σχέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται αἱ διάφοροι αὐταὶ στιγμαὶ πρὸς ἀλλήλας, ἐμφανίζει ὁ Hegel τὸν λόγον διασχίζοντα τὴν φύσιν, ἀντικειμενοποιούμενον πλήρως, ἀποξενούμενον οὕτως εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐπιστρέφοντα μετὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν περιπλάνησίν του εἰς τὸν ἑαυτὸν του κατὰ τρόπον συνειδητόν, ἐπιστρέφοντα ἐν ὀνόματι τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐδῶ σημειοῦται ἡ μεγαλειώδης συνταύτισις τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν. Ἐδῶ ἡ γενικότης τῶν ἰδεῶν, ἡ οὐσία, ἐξ ἧς ἐκπορεύεται ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης τοῦ σύμπαντος, ταυτίζεται πρὸς τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα περιεχόμενα τῶν φαινομένων, περιεχόμενα, τὰ ὅποια εἰς τὴν φύσιν προβάλλουν ἀπλῶς ὡς τοιαῦτα. Ἐδῶ τὸ γενικὸν καὶ τὸ συγκεκριμένον, ταυτιζόμενα πρὸς ἀλλήλα, συνιστοῦν τὴν ἐλευθέραν πνευματικὴν προσωπικότητα, συνιστοῦν τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Ἀναγκαιότης καὶ ἐλευθερία ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὸν Hegel, ὅπως καὶ διὰ Schelling, τὰ ἀναγκαῖα ἐκεῖνα συστατικά, ἐκ τῆς διαλεκτικῆς συνυφάνσεως τῶν ὁποίων προκύπτει τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι.

Αἱ διαιρέσεις ὅμως καὶ διακρίσεις δὲν σταματοῦν, κατὰ τὸν Hegel, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ τρίτη σφαῖρα τοῦ σύμπαντος, τὸ πνεῦμα, ἡ σφαῖρα δηλαδή, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐπιστρέφει ὁ λόγος εἰς ἑαυτόν, ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς ἑαυτόν, ἔχει διαφόρους βαθμίδας, εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ὁποίων ἀφιέρωσεν ὁ Hegel, ἀφ' ἧς ἤρχισε νὰ συγγράφῃ τὸ ἐν ἔτει 1807 ἐκδοθὲν πρῶτον θεμελιώδες ἔργον του «Phänomenologie des Geistes», ὅλας του τὰς δυνάμεις, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ καταλήξῃ ποτὲ εἰς διατυπώσεις ἀπολύτως σαφεῖς. Αἱ βαθμίδες, τὴν αὐτὴν κλίμακα συνιστιῶσαι, συνέχονται βεβαίως πρὸς ἀλλήλας, μόνον ὅμως εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν βαθμίδων τούτων σημειοῦται πλήρως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐσκιαγραφήσαμεν ἀνωτέρω, σημειοῦται ἡ πλήρης συνταύτισις τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν.

Αἱ βαθμίδες εἶναι τρεῖς: τὸ «ὑποκειμενικόν», τὸ «ἀντικειμενικόν» καὶ τὸ «ἀπόλυτον» πνεῦμα ἢ—κατὰ τὴν διατύπωσιν, ἡ ὁποία δίδεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hegel «Grundlinien der Philosophie des Rechts»— ἡ ὑποκειμενικὴ βούλησις, ἡ ἀντικειμενικὴ βούλησις καὶ ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν. Μόνον διὰ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπόλυτον

συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντος κόσμου, ταυτίζεται πλήρως τὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Τῆς ταυτότητος αὐτῆς ἔκφρασις εἶναι τὸ καθ' ὅλα ἑλεύθερον Ἐγώ. Ἐν ᾧ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐμφανίζει τὰ ἀντικείμενα πάσχοντα ὑπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν τυχαίων ὑποκειμένων, τὸ ἀντικείμενικὸν πνεῦμα, ἂν καὶ ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀντιστροφῆς σχέσεως, ἢ ὅποια ἐμφανίζει τὰ ὑποκείμενα πάσχοντα, τείνει ἐν τούτοις (ἢ τάσις αὐτῆ συνιστᾶ, ὅπως θὰ ἴδωμεν, τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι) εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσῃ ταῦτα εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή τῆς ταυτότητος ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, τὴν ὅποιαν ἐκπροσωπεῖ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἠθικότητος (Moralität), ἢ ὅποια νοεῖται ἐνταῦθα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἠθικὴν (Sittlichkeit), ὡς πηγάζουσα ἀπλῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὰς διαθέσεις ἐκάστου, συνιστᾶ δὲ κατ' ἀκολουθίαν τὸ τυχαῖον, τὸ παροδικόν, εἰς ὄρισμένας μάλιστα περιπτώσεις τὴν δόξαν καὶ τὴν πλάνην, δηλαδή ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὁ Hegel εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ θεμελιώδους περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἔργου του ¹⁾ ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς κατὰ λογικὴν ἀνάγκην προβαλλούσης πραγματικότητος. Ἡ τελευταία αὕτη, ἢ ἱστορικὴ συγκεκριμένως πραγματικότης ὑπάρχει μόνον διὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, τῆς ἀντικειμενικῶς τεθειμένης ἠθικῆς, τῆς ὅποιας προσωποποιήσις εἶναι ἡ πολιτεία καὶ πεδῖον δράσεως ἢ ἱστορία. Διὰ τῆς ἱστορίας, τῆς ὅποιας φορεῖς εἶναι αἱ πολιτεῖαι, ἐκδηλοῦται ἡ τάσις πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ταυτότητος ἀντικειμενικοῦ καὶ ὑποκειμενικοῦ, ἢ τάσις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς γενικῆς καὶ ἀπολύτου ἐλευθερίας, τὴν ὅποιαν ἐκφράζει ἡ ταυτότης αὕτη, ἢ ταυτότης δηλαδή τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυτό. Ἐδῶ ὁμως ἀκριβῶς ὑπάρχει κατὰ τὸ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ὅλην διδασκαλίαν τοῦ Hegel. Ζῆ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα αἰρᾷ γε μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸ κατευθυνομένης κινήσεως καὶ τάσεως, δηλαδή διὰ τῆς ἱστορίας, ὑπάρχει μὲ ἄλλας λέξεις μόνον ὡς ἰδέα ἔστερημένη συγκεκριμένου καὶ πραγματικοῦ περιεχομένου;

1) Βλ. G. W. Friedrich Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts (Sämtliche Werke, Band VI), Leipzig 1911 (Felix Meiner), σ. 18.

Τὴν ὑπαρξιν ἰδέας ἐστερημένης σαρκὸς ἀποκρούει ὁ Hegel δι' ὄλων τῶν δυνάμεών του, ἐξ οὗ καὶ ἡ ριζικὴ ἀντίθεσις του πρὸς τὸν Πλάτωνα, τοῦ ὁποίου τὴν «πολιτείαν» θεωρεῖ στρεφομένην κατ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζει, δηλαδὴ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος.¹⁾ Δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα, ἐὰν ἡ κριτικὴ τοῦ Hegel εἰς βάρος τοῦ Πλάτωνος —κριτικὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἀπομακρύνεται ὁ Hegel ἀπὸ τοῦ ἐκθειάζοντος τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος Schelling²⁾—εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἀπλῶς τοῦτο: ὅτι ὁ Hegel καταπολεμεῖ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πλάτωνος τὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς πραγματικότητος. Ὅ,τι ὑπάρχει κατὰ λόγον, αὐτὸ καὶ μόνον εἶναι πραγματικόν· ὅ,τι εἶναι πραγματικόν, αὐτὸ καὶ μόνον ὑπάρχει κατὰ λόγον.³⁾ Ἡ περίφημος αὐτὴ ἀρχή, ἐφ' ἧς θεμελιοῦται τὸ φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Hegel, ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτον καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι δυνατόν, χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ ἑαυτὴν καὶ τὴν κατὰ λόγον ὑπαρξίν της, νὰ ἐκταθῇ πέραν τῆς γνώσεως τοῦ πραγματικοῦ.⁴⁾ Τῆς φιλοσοφίας προσορισμὸς εἶναι νὰ συλλάβῃ διὰ σκέψεων τὴν ἐποχὴν της καὶ τίποτε πέραν αὐτῆς. Διὰ νὰ συλλάβῃ μάλιστα τὴν ἐποχὴν της, πρέπει ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Hegel, νὰ ἀναμένη ἐκάστοτε νὰ συμπληρωθῶν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ὅσα στοιχεῖα συνιστοῦν τὴν πραγματικότητα ἐποχῆς τινος, πρέπει νὰ σιωπᾷ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας καὶ νὰ προβάλλῃ μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀνασκοποῦσα ὅσα ἔργα ἐπέτελεσεν ἡ ἡμέρα, ἀνακαλύπτουσα τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ἐνεσαρκώθη εἰς τὰ ἔργα αὐτά, τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ποτὲ πέραν αὐτῆς. «Ἡ γλαῦξ τῆς Ἀθηνᾶς», λέγει ὁ Hegel θεωρῶν ὡς γλαῦκα τὴν φιλοσοφίαν, «ἀρχίζει τὴν πτῆσιν της μὲ τὸ ἐπερχόμενον λυκόφως».⁵⁾

1) Hegel, ἐνθ' ἄν., σ. 13 κ. ἐ.

2) Βλ. Schelling, ἐνθ' ἄν., σ. 232.

3) Hegel, ἐνθ' ἄν., σ. 14.

4) Hegel, ἐνθ' ἄν., σ. 15.

5) Hegel, ἐνθ' ἄν., σ. 17.

Ἰδέα λοιπὸν ἐστερημένη σαρκός, ἐστερημένη συγκεκριμένου, πραγματικοῦ περιεχομένου, δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν H e g e l. Αὕτη αὕτη ἢ φιλοσοφία ἐκφράζει τῆς πραγματικότητος, τῆς ἱστορικῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει, τὴν ἰδεολογικὴν ὑπαρξιν. Ἐν ᾧ ὅμως ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, ἂν καὶ ἀναπτύσσεται κατὰ λόγον, δὲν φθάνει εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν, δὲν ἔχει μὲ ἄλλας λέξεις καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν συνείδησιν τῆς ταυτότητος ταύτης καὶ ἐπομένως συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, ἢ φιλοσοφία, παραλλήλως δὲ πρὸς αὐτὴν καὶ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, ἐκπροσωποῦν ὑπεράνω τῆς ἱστορίας καὶ ὅμως διὰ τῆς ἱστορίας τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας ἀποκτᾷ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα συγκεκριμένον περιεχόμενον, σημειοῦται ἢ ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἑαυτόν του, πραγματοποιεῖται ἢ ἀπόλυτος ταυτότητος ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, πραγματοποιεῖται ἢ ἀπόλυτος ἐλευθερία. Ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, ἐφ' ὅσον συλλαμβάνουν τὸν εἰς ὠρισμένην πραγματικότητα ἐνσαρκωθέντα λόγον, ἐφ' ὅσον προσθέτουν εἰς ἐποχὴν τινα τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς, δηλαδὴ κατὰ λόγον ὑπάρξεώς της, ἐκπροσωποῦν τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἢ πραγματικότης μόνη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπροσωπήσῃ, διότι δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς πλήρη συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεώς της. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης τείνει ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν συνείδησιν αὐτὴν, ἐπιχειρεῖ διαρκῶς βήματα, τὰ ὁποῖα κατευθύνονται πρὸς αὐτὴν, κατακτᾷ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἕδαφος περισσότερο εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς, δηλαδὴ κατὰ λόγον ὑπάρξεώς της. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν βημάτων τούτων τῆς ἱστορίας, τῆς προόδου εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, ἀφιέρωσεν ἡ H e g e l τὰς περὶ «φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας» παραδόσεις του. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰδικώτερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν προβαίνει ὁ H e g e l εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προβλήματος, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν νὰ σταματήσωμεν ἀκόμη ὀλίγον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας ὡς προόδου. Συλλαβὼν ὁ H e g e l τὴν ἱστορίαν ὡς πρόοδον, συνέλαβε ταύτην κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ ἀντι-ἱστορικὰ κατασκευάσματα καὶ σχήματα τῆς προόδου, εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ὁποίων ἐξήντησε

τὴν ἐπαναστατικὴν δυναμικότητά του ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Φωτισμὸς. Ὅπως καὶ διὰ τὸν Schelling, οὕτω καὶ διὰ τὸν Hegel ἡ πρόοδος δὲν σχετικοποιεῖ τὴν ἱστορίαν. Πᾶν ἱστορικὸν γεγονὸς, πᾶσα ἱστορικὴ στιγμή ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν, ὑπάρχει ἐν ἀμέσῳ πρὸς τὸν Λόγον ἀναφορᾷ. Πᾶν ὅ,τι ἐτέθη ἱστορικῶς ἐτέθη καὶ ὑπάρχει ὡς πρὸς ἑαυτὸ, ἀδιάφορον, ἐὰν δὲν ἔχη μόνον τοῦ συνείδησιν — πλήρη συνείδησιν — τῆς τοιούτης πρὸς ἑαυτὸ πραγματικῆς ταυτότητός του. Ὁ περιορισμένος τυχὸν βαθμὸς τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει περὶ τῆς ἰδίας πνευματικῆς τῆς ὑπάρξεως ἐποχὴ τις, δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐποχῆς ταύτης φιλοσοφία, τέχνη καὶ θρησκεία, νὰ ἀναπτυχθοῦν δηλαδή δυνάμεις ἱκαναί, ὅπως ἐκπροσωπήσουν διὰ τῆς ὁρισμένης αὐτῆς ἐποχῆς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Ἡ πρόοδος, ὅπως τὴν συλλαμβάνει ὁ Hegel, σημειουμένη εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὄχι εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν ἀφορᾷ τῆς τελευταίας ταύτης, τῆς πραγματικότητος ὡς τοιαύτης, τὴν ἀξίαν. Δὲν ἔχει ἡ πραγματικότης ὡς τοιαύτη κατεύθυνσιν προοδευτικὴν. Κατεύθυνσιν προοδευτικὴν ἔχει διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ὡς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν μετ' αὐτῆς συνύφανσίν της ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Διὰ τῆς τοιαύτης στροφῆς, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς προόδου ὁ Hegel, ἀναγαγὼν εἰς καθαρώτερα ἐπίπεδα τὴν ὑπὸ τοῦ Schelling γενομένην πρῶτην πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν προσπάθειαν, δὲν ἐλύθη, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξίν μας, τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς προόδου καὶ τῆς ἱστορίας ἐν γένει, προσετέθησαν ὁμως εἰς τὴν συνείδησίν μας οὐσιώδη θεωρητικὰ μέσα πρὸς ἀντιμετώπισιν τούτου. Ἐν τῷ προκειμένῳ θὰ παρακολουθήσωμεν τὰς σκέψεις τοῦ Hegel, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀκόμη ἐπέμβασιν κριτικὴν. Μόνον ἀφ' οὗ ἔξετάσωμεν ἄλλας τινὰς νεωτέρας καὶ νεωτάτας περὶ ἱστορίας θεωρίας, τὰς ὁποίας κατέστησε δυνατὰς ἡ διδασκαλία τοῦ Hegel, (τὰς θεωρίας κυρίως τοῦ Marx καὶ τοῦ Alfred Weber), θὰ εἶναι δυνατόν εὐχερῶς πλέον νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ μέγεθος τῆς ὠδήσεως, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ὁ Hegel, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν σφαλμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα περιέπεσε.

Ἡ φράσις : «ἡ παγκόσμιος ἱστορία εἶναι ἡ πρόοδος εἰς τὴν συνείδησιν»

δησιν τῆς ἐλευθερίας»¹⁾, φράσις θεμελιοῦσα τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας» τοῦ H e g e l, προϋποθέτει τὴν ἀρχήν; καθ' ἣν «οὐσία τοῦ πνεύματος» (μεταχειριζόμεθα αὐτὴν ταύτην τὴν φρασεολογίαν τοῦ H e g e l) εἶναι ἡ ἐλευθερία.²⁾ Ἐφ' ὅσον οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἱστορία, κατὰ λόγον ἀναπτυσσομένη, ἀποκτᾷ διαρκῶς περισσότερο συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεώς της, ἐπόμενον εἶναι νὰ συμπίπτῃ ἡ οὐσία, ὁ σκοπὸς τοῦ πνεύματος, δηλαδή ἡ ἐλευθερία, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.³⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἔχει, κατὰ τὸν H e g e l, ὡς σκοπὸν νὰ συλλάβῃ τὴν ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία διέπει τὴν πρόοδον τῆς ἱστορίας, τὴν κατευθυνομένην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.⁴⁾ Ἡ φράσις αὕτη ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι κατέστησε δυνατὴν τὴν ὅλην περὶ ἱστορίας διδασκαλίαν τοῦ K a r l M a r x.

Ἦδη ἐρωτᾶται: ποῖα εἶναι, κατὰ τὸν H e g e l, τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδέαν του, δηλαδή τὴν ἐλευθερίαν; Ποῖα εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν κατορθώνει ἡ ἐλευθερία—κατὰ τὴν ὡραίαν διατύπωσιν τοῦ H e g e l, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς πολλὰς διατυπώσεις τῶν M a r x καὶ E n g e l s—νὰ προκαλῆ ἔξ ἑαυτῆς τὴν γένεσιν ἑνὸς κόσμου ὁλοκλήρου;

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος εἶναι ἀπλῶς κατὰ τὸ γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν H e g e l, εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ πνεῦμα παρὰ μόνον διὰ τῆς συγκεκριμένης βουλήσεως καὶ δράσεως τῶν ἀνθρώπων.⁵⁾ Ἡ θέλησις λοιπὸν καὶ ἡ δρασις τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ πρῶτον μέσον, δι' οὗ ζητεῖ τὸ πνεῦμα νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν του, δηλαδή τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ σκοπὸς τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ γίνῃ κίνητρον ὠρισμένης βουλήσεως καὶ σκοπὸς

1) Βλ. G. W. Fr. H e g e l, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Leipzig (Reclam), σ. 58.

2) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 51. Καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ H e g e l τονίζεται τοῦτο καὶ δὴ κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὴν ὕλην, τῆς ὁποίας τὴν οὐσίαν ἀποτελεῖ ἡ βαρύτης.

3) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 54.

4) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 53.

5) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 57.

συγκεκριμένης δράσεως ὀρισμένων ἀνθρώπων. Πῶς θὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο; Θὰ γίνῃ δι' ἀμέσου ἀναγωγῆς τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ πνεύματος ἐν γένει; Ὁχι βεβαίως! Ὁ Hegel, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖτο ἄλλοτε ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων τὰ ἔργα του ὡς ἐστερημένος ἐπαφῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα, εἶναι περισσότερο ρεαλιστῆς ἀπὸ τοὺς ἐν ὄνοματι τοῦ ρεαλισμοῦ ὁμιλοῦντας. Ὁ Hegel γνωρίζει καὶ τονίζει, ὅτι ἡ ἰδέα, διὰ νὰ συλληφθῇ ἀπὸ τὴν συνείδησιν καὶ νὰ κινήσῃ τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νὰ ἱκανοποιῇ τοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἱκανοποιῇ τὰ συμφέροντά των.¹⁾ Τὰ συμφέροντα μάλιστα προσφέρουν καὶ ἐξασφαλίζουν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ κυριώτερον ὄπλον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του. Τὰ συμφέροντα προκαλοῦν πάθη καὶ τὸ πνεῦμα ἔχει ἀνάγκην τοῦ πάθους. «Τίποτε μεγάλο δὲν ἔχει γίνει εἰς τὸν κόσμον χωρὶς πάθος», λέγει ὁ Hegel, ἐμφανιζόμενος τοιουτοτρόπως ὡς πρόδρομος τοῦ Nietzsche. Τὸ συγκεκριμένον σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ ἰδέας καὶ πάθους συνιστᾷ τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐλευθερίαν. Διότι τὸ πάθος εἶναι βεβαίως κακόν, ἐὰν δὲν ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἰδέαν, ἐὰν δὲν ἐξυπηρετῇ, διὰ τοῦ συμφέροντος τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, γενικοὺς σκοπούς. Οἱ γενικοὶ ὅμως σκοποὶ δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητοί. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, τονίζει ὁ Hegel, δὲν ἀρχίζει τὴν πορείαν της μὲ συνειδητόν τινα σκοπόν. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἀρχίζει ὡς φύσις, δηλαδή ὁ γενικὸς σκοπὸς της, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς οὐσίας τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει καὶ δρα, χωρὶς νὰ εἶναι συνειδητός. Σκοπὸς τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ γίνῃ ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς της συνειδητός. Τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα, αἱ ὁρμαὶ καὶ αἱ ἀνάγκαι, συνιστῶσαι τὴν φυσικὴν πλευρὰν τῆς ἱστορίας, χρησιμεύουν ὡν μέσα πρὸς ἀναγωγὴν τοῦ σκοποῦ της εἰς σκοπὸν συνειδητόν. Αὕτη καὶ μόνον ἡ ἀντίληψις μᾶς ἀρκεῖ διὰ νὰ κατανοήσωμεν, πῶς καὶ διατι βλέπει ὁ Hegel τὴν ἱστορίαν ὡς διαρκῆ ἀγῶνα. Τὸ πνεῦμα ὠθεῖται κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα πρὸς τὴν συνειδητοποίησίν του. Ἡ ἀναγκαιότης, ἡ ὁποία κινεῖ τὸ πνεῦμα, συνυφαίνεται διαλεκτικῶς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία

1) Βλ. ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ τὰ ἀμέσως κατωτέρω ἀναπτυσσόμενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 58 κ. ἐ.

ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἰδέα, χωροῦσα διαρκῶς πρὸς τὴν ἄπειρον ἀντίθεσίν της, χρησιμοποιοῦσα ὡς μέσα τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὅποια, μεμονωμένως λαμβανόμενα, συνιστοῦν αὐθαιρεσίαν, προκαλεῖ συγκρούσεις καὶ ἀγῶνας. «Ἡ παγκόσμιος ἱστορία», κατὰ τὴν κλασικὴν διατύπωσιν τοῦ Hegel, «δὲν εἶναι τὸ ἔδαφος τῆς εὐτυχίας. Αἱ περίοδοι τῆς εὐτυχίας εἶναι ἀπλῶς τὰ ἀγραφα φύλλα της· διότι εἶναι αἱ περίοδοι τῆς συμφωνίας, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις». Μεγάλαι μάλιστα, ἔξαιρετικῶς μεγάλαι ἱστορικαὶ στιγμαὶ εἶναι ἐκεῖναι, κατὰ τὰς ὁποίας δημιουργεῖται ἀντίθεσις καὶ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν τεθειμένων νόμων, δικαίων καὶ καθηκόντων καὶ ὀρισμένων δυνατοτήτων, αἱ ὅποια ἀντίκεινται πρὸς τὸ κρατοῦν σύστημα, τὸ προσβάλλουν καὶ τὸ συντρίβουν. Αἱ δυνατότητες αὐταί, ἐὰν ἔχουν συγκεκριμένον περιεχόμενον, ἐὰν τὸ περιεχόμενόν των εἶναι εὐεργετικὸν καὶ προβάλλη ὡς οὐσιῶδες καὶ ἀναγκαῖον, γίνονται δυνατότητες ἱστορικαί, προσαρμόζουσι δι' ἄλματος τὴν ἱστορίαν εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ πνεύματος. Τὰ ἄλματα αὐτά, τὰς ἔξαιρετικὰς αὐτὰς στιγμάς, αἱ ὅποια ἀντιφάσκουσι ἐκ πρώτης ὄψεως πρὸς τὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν τοῦ Hegel, προκαλοῦν, κατ' αὐτόν, τὰ μεγάλα κοσμοϊστορικὰ ἄτομα.¹⁾ Τὰ ἄτομα ταῦτα ἐκπροσωποῦν ὡς τοιαῦτα τὴν πραγματικότητα. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα ὑπάρχει ὡς πραγματικότης διὰ τῆς ἀτομικῆς τούτων βουλήσεως. Κοσμοϊστορικὰ ἄτομα εἶναι ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αὐτοὶ οὔτοι οἱ ἰδιωτικοὶ σκοποὶ συμπίπτουσι πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Τὰ ἄτομα αὐτά εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, ἥρωες, διότι ἀρῶνται τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἀποστολήν των ὄχι ἀπὸ τὸ κρατοῦν σύστημα καὶ τὴν καθιερωμένην τῶν πραγμάτων πορείαν, ἀλλ' ἀπὸ πηγὴν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εἶναι δι' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀόρατον. Καὶ οἱ ἴδιοι βεβαίως δὲν ἔχουσι συνήθως—διότι εἶναι ἄνδρες πρακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ—συνείδησιν τῆς ἰδέας ἐν γένει, ἔχουσι ὅμως πλήρη συνείδησιν τῶν ἀναγκῶν ἐκάστης ἐποχῆς. Γνωρίζουσι, ποία εἶναι ἡ ἐπομένη βαθμὶς τῆς ἱστορίας καὶ ἐμφανίζουσι ὡς ἔργον των ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην βεβαίως, ἀλλὰ δυσκολώτερον θὰ ἐπραγματοποιεῖτο. Δι' αὐτὰ

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 66 κ. ἐ.

ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ὁδηγούς, διότι αἰσθάνονται ἐμμέσως, δι' ἐκείνων, τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὴν πίεσιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος. Τοὺς ἀκολουθοῦν, ἂν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ὁδηγοί, ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν κοσμοϊστορικὴν ἀποστολήν των, παραμελοῦν ὀρισμένας πλευρὰς τοῦ ἑαυτοῦ των, ἔχουν ἐλαττώματα, τὰ ὅποια τοὺς ἐμφανίζουν κατωτέρους τῶν φιλησύχων, ἀλλὰ καὶ ἀνικάνων πολιτῶν, ἐλαττώματα, τὰ ὅποια «εἰς τὰ μάτια τοῦ καμαριέρη των» τοὺς ὑποβιβάζουν καὶ τοὺς κάμνουν νὰ μὴν ἐμφανίζονται καὶ ὡς ἥρωες. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο ἐπαναλαμβάνει ὁ Hegel παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν εἶχε διατυπώσει ἤδη εἰς τὸ ἔργον του «Phänomenologie des Geistes» καὶ τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβε καὶ ὁ Goethe εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Wahlverwandtschaften», τὴν παρατήρησιν συγκεκριμένως, ὅτι, ἐὰν «εἰς τὰ μάτια τοῦ καμαριέρη του δὲν εἶναι κανεὶς ἥρωες», αὐτὸ δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἥρωες δὲν εἶναι ἥρωες, ἀλλ' ὀφείλεται ἀπλούστατα εἰς τὸ ὅτι ὁ καμαριέρης εἶναι καμαριέρης. Διότι οἱ ἥρωες, οἱ μεγάλοι ἄνδρες τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἔχουν κατ' ἀνάγκην ἐλαττώματα, ἔχουν κατ' ἀνάγκην στενώτερα ἀτομικά, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα πάθη. Οὕτω ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν περὶ πάθους θεωρίαν τοῦ Hegel, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταλήγει εἰς κλασικὰς διατυπώσεις. Εἰς τὴν ἱστορίαν δὲν διεξάγει τοὺς ἀγῶνας ἢ γενικὴ ἰδέα, τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον. Ἡ ἰδέα δὲν τίθεται ποτὲ ἐν κινδύνῳ, μένει ἀπρόσβλητος εἰς τὸ βάθος τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς, ἐκεῖ, ὅπου δὲν εἶναι ὄρατὴ. Αὕτη εἶναι ἀκριβῶς, κατὰ τὸν Hegel, ἡ πονηρία τοῦ λόγου («die List der Vernunft»), ὅτι ἀφήνει τὰ πάθη νὰ δροῦν ἐξ ὀνόματός του, ἀναθέτει εἰς τὰ πάθη νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν λόγον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ὅπου ἡ ἦττα δὲν πρέπει ποτὲ νὰ σημάνη τὴν ἦτταν τῆς ἰδέας. Τὸ εἰδικόν, μέσω τοῦ ὁποίου προβάλλει ἡ ἰδέα ὡς ὑπαρξίς πραγματικὴ, εἶναι συνήθως ἀσυγκρίτως μικρότερον τῆς ἰδέας, ἐν τῇ γενικότητί της. Τὰ ἄτομα μὲ τὰ πάθη των θυσιάζονται χάριν αὐτῆς. Δι' αὐτὸ καὶ τῶν κοσμοϊστορικῶν ἀτόμων ἡ μοῖρα εἶναι σκληρά. Οἱ ἥρωες ἀποθνήσκουν νέοι, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος, δολοφονοῦνται, ὅπως ὁ Καῖσαρ, ἐξορίζονται, ὡς ὁ Ναπολέων. «Ἡ ἰδέα πληρῶνει τὸν φόρον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς παροδικότητος ὄχι ἐξ ἰδίων, ἀλλ' ἀπὸ τὰ πάθη τῶν ἀτόμων».

Τὰ μέγροι τοῦδε λεχθέντα ἀφοροῦν τὰ μέσα, τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν του. Ἐκτὸς τῶν μέσων, ἐρευνᾷ ὁ H e g e l καὶ τὸ ὑλικόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πραγματοποιεῖται ὁ κατὰ λόγον τεθειμένος τελικὸς τῆς ἱστορίας σκοπός¹⁾. Ὡς τοιοῦτον ὑλικὸν χρησιμεύει καὶ πάλιν αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ μέσον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἱστορίας, χρησιμεύει δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενον μὲ τὴν βούλησιν καὶ μὲ τὴν γνῶσιν του, μὲ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντά του. Τὸ ὑποκείμενον, εἰάν δὲν ἔχῃ, ὅπως λέγει ὁ H e g e l, «μεγάλα κοσμοϊστορικὰ πάθη», εἰάν δὲν ἀνήκῃ εἰς τὰ μεγάλα ἄτομα, ζῆ ζωὴν ἐξηρητημένην καὶ ἱκανοποιεῖ τοὺς εἰδικούς, ἰδιωτικούς σκοπούς του μόνον διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς. Ἡ πραγματικότης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι ἐξηρητημένον τὸ ὑποκείμενον μὲ τὰ «περιορισμένα πάθη», μὲ τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα, ἡ πραγματικότης μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κύριον ὑλικὸν τῆς ἱστορίας, εἶναι ἡ πολιτεία. Αὐτὴ συνιστᾷ τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει καὶ ἀπολαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν του τὸ ἄτομον, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἡ ἐλευθερία του εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ συνόλου· ἄλλως περιορίζεται αὕτη ὑπὸ τῆς πολιτείας ὡς αὐθαιρεσία. Θέσιν εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν δὲν ἔχουν παρὰ μόνον οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι εἶναι ὀργανωμένοι εἰς πολιτείαν. Πᾶσα ἀξία, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ ἄνθρωπος, πᾶσα πνευματικὴ πραγματικότης ἀπαιτεῖται καὶ ὑπάρχει διὰ τῆς πολιτείας. «Ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἰδέα τῆς θεότητος, ὅπως ὑπάρχει ἐπὶ γῆς». Δι' αὐτὸ εἶναι ἡ πολιτεία καὶ «τὸ εἰδικώτερον καθωρισμένον ἀντικείμενον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐν γένει, τὸ ἀντικείμενον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀποκτᾷ ἡ ἐλευθερία τὴν ἀντικειμενικότητά της καὶ ζῆ, ἀπολαμβάνουσα τὴν ἀντικειμενικότητα ταύτην. Διότι ὁ νόμος εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης τοῦ πνεύματος καὶ ἡ βούλησις εἰς τὴν ἀληθῆ της ὑπαρξιν· καὶ μόνον ἐκεῖνη ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, ἡ ὁποία ὑπακούει εἰς τὸν νόμον· αὕτη ὑπακούει (διὰ τοῦ νόμου) εἰς τὸν ἑαυτὸν της καὶ ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτὸν της, εἶναι ἐλευθέρα». Τοιουτοτρόπως αἴρεται μάλιστα, κατὰ τὸν H e g e l, καὶ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀναγκαιότητος, καὶ ἐλευθερίας. «Ἀναγκαῖον εἶναι ὅ,τι ὑπάρχει κατὰ λόγον καὶ εἶναι οὐσιαστικόν, ἐλεύθεροι δὲ εἴμεθα ἡμεῖς, ὅταν ἀναγνωρίζωμεν τοῦτο ὡς νόμον καὶ

1) Βλ. ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα : H e g e l, ἐνθ. ἀν. σ. 76 κ. ἐ.

τὸ ἀκολουθῶμεν ὡς τὴν οὐσίαν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως : τότε ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ βούλησις συμφιλιοῦνται καὶ ἀποτελοῦν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀδιατάρακτον ὄλον». «Ἡ πολιτεία», τονίζει ὁ H e g e l εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ὅπου ὑπάρχουν καὶ αἱ χαρακτηριστικώτεραι ὡς πρὸς τὴν ἔννοιάν της διατυπώσεις, «εἶναι ἡ πραγματικότης τῆς ἠθικῆς ιδέας»¹⁾. Αὐτὴ ἐκπροσωπεῖ τὴν ταυτότητα ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ καὶ εὐρίσκεται, κατὰ τὴν ρητὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ H e g e l²⁾, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστανται καὶ αἱ τρεῖς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ἡ φιλοσοφία, ἡ θρησκεία καὶ ἡ τέχνη. Ἐδῶ σημειοῦται κάποια σύγχυσις εἰς τοὺς ὅρους «ἀντικειμενικὸν» καὶ «ἀπόλυτον» πνεῦμα, τὰ ὅρια μεταξύ τούτων σβύνουν καὶ ἡ μία σφαῖρα τοῦ πνεύματος εἰσέρχεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἄλλης. Δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν ὅμως τὴν σύγχυσιν αὐτὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οὐδέποτε κατώρθωσεν ὁ H e g e l, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς του, νὰ ἀπαλλαγῇ πλήρως. Δὲν ἔχει ἄλλως τε καὶ οὐσιώδη σημασίαν ἡ σύγχυσις αὐτή, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ πολιτεία καὶ δι' αὐτῆς ἡ ἱστορία ὑπάρχουν ἀκριβῶς διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἄρσιν πάσης διαστάσεως μεταξύ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, διὰ τῆς τάσεως λοιπὸν πρὸς τὸ «ἀπόλυτον πνεῦμα».

Ἡ περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ H e g e l, ὑποῦσα τὴν πολιτείαν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας, πρέπει νὰ συλληφθῇ ὡς συνέχεια τῆς περὶ πολιτείας διδασκαλίας τοῦ S c h e l l i n g, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἐπίσης, ὅπως ὁ H e g e l, τὴν πολιτείαν ὡς τὸ «ἀντιμείμενον τῆς ἱστορίας», ὡς τὸν «ἀντικειμενικὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐλευθερίας», καταλήγει δὲ εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ ταύτην καὶ ὡς «καλλιτέχνημα»,³⁾ ἔγκαινιάζων οὕτω ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν ἓν γένει τὸν χαρακτηρισμὸν, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπροίκισεν ἀργότερον ὁ μὲν H e g e l τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν πόλιν, ὁ δὲ J a k o b B u r c k h a r d t τὰς πολιτείας εἰδικῶς τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ διδασκαλία τοῦ H e g e l ὡς στρεφομένη ἀμέσως κατὰ τῶν περὶ πολιτείας θεωριῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, κατὰ τῶν κατευθύνσεων τοῦ

1) H e g e l, Grundlinien der Philosophie des Rechts κ.λ.π. σ. 195.

2) Βλ. H e g e l, Vorlesungen κ.λ.π., σ. 90.

3) Βλ. S c h e l l i n g, ἔνθ' ἀν., σ. 226 κ. ε.

Φυσικοῦ Δικαίου, κατὰ τῆς θεωρίας συγκεκριμένως περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὑπολείμματα τῆς ὁποίας διεσώθησαν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant καὶ τοῦ Fichte. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν ὁ Hegel, ὅτι ὁ Rousseau, ὁ κλασικὸς διαμορφωτὴς τῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀνήγαγε τὴν βούλησιν εἰς ἀρχὴν τῆς πολιτείας, ἐπιρρίπτει ὅμως κατ' αὐτοῦ ἐξ ἄλλου (ὡς ἐπίσης κατὰ τοῦ Fichte) καὶ τὴν μομφήν, ὅτι συνέλαβε τὴν βούλησιν μόνον ὑπὸ τὴν μορφὴν μεμονωμένης βουλήσεως καὶ κατέληξε κατ' ἀκολουθίαν —διὰ τὴν συλλάβην τὴν ἰδέαν τῆς γενικῆς πολιτειακῆς βουλήσεως— εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συμβολαίου, τῆς συμφωνίας, ἣ ὁποία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ εἰ μὴ ὡς συναίρεσις τῆς αὐθαιρεσίας τῶν μεμονωμένων ἀτομικῶν βουλήσεων.¹⁾ Κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς μεμονωμένης βουλήσεως ὡς στοιχείου συνιστῶντος ὡς τοιούτου τὴν πολιτειακὴν βούλησιν στρέφει ὁ Hegel τὸν θεμελιώδη ἰσχυρισμὸν του, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀντικειμενικὴ βούλησις ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ της κατὰ λόγον, εἴτε ἀναγνωρίζεται, εἴτε δὲν ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν μεμονωμένων βουλήσεων, εἴτε ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀρεσκείας τούτων, εἴτε ὄχι.²⁾

Ἄρκει νὰ παραβάλῃ τις τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ Hegel εἰς βάρος τοῦ Rousseau, πρὸς τὴν δοριμεῖαν ἐπίθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Auguste Comte κατ' αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀντιληφθῆ τὴν θεμελιώδη διαφορὰν τῆς βιάσεως, ἀφ' ἧς ὠρμήθησαν ὁ Hegel καὶ ὁ Comte. Ἐν ᾧ τοῦ Comte ἡ ἐπίθεσις ὀφείλεται εἰς καθαρὰν ἀντίδρασιν πρὸς τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς προκληθεῖσαν ἀπὸ τὰ ἠθικῶς διαλυτικὰ διδάγματα τοῦ Rousseau, ἐν ᾧ τοῦ Comte λοιπὸν ἡ ἐπίθεσις ὀφείλεται εἰς τυχαίας ὑποκειμενικὰς διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευσαν κατ' ἀρχὴν ὡς τὸ μόνον κριτήριον τῆς λεγομένης θετικῆς φιλοσοφίας του, ὁ κριτικὴ τοῦ Hegel ὁρμᾶται ἀπὸ συστηματικῆς ἐμβραθύνσεως εἰς τὸ ἱστορικὸν περιεχόμενον τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίζει, συμπληρουμένης οὕτω τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Vico κατὰ πρώτην φορὰν ἐκδηλωθείσης

1) Βλ. Hegel, Grundlinien κλπ., σ. 196 κ. ἐ.

2) Hegel, ἐνθ. ἀν., σ. 197.

ἀντιθέσεως πρὸς τὴν καρτεσιανὴν μαθηματικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, τὰ ποιοτικὰ κριτήρια τῆς ἐλευθερίας ὑπεράνω τῶν τυχαίων καὶ ἀριθμητικῶν. Ἡ στάσις αὕτη τοῦ H e g e l, παρὰ τὰς ἀφηρημένας διατυπώσεις, μὲ τὰς ὁποίας προβάλλει, εἶναι βαθύτατα ἱστορικὴ. Εἰς τὰς παραδόσεις του μάλιστα περὶ φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, συνεχίζων ὁ H e g e l καὶ συμπληρῶν τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ κατὰ τοῦ R o u s s e a u εἰς τὸ περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἔργον του, προσθέτει καὶ ὠρισμένας σκέψεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦν καὶ καθαρώτερον τὴν ἱστορικότητα τῆς συνειδήσεώς του. Ἡ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ πολιτικοῦ συμβολαίου ἐνυπάρχουσα ἀρχή, καθ' ἣν ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ ἐκ φύσεως δεδομένον, ἡ δὲ πολιτεία, ἰδρυομένη ἢ νοουμένη ἀπλῶς ὡς ἰδρυθεῖσα διὰ συμβάσεως, ἔρχεται νὰ περιορίσῃ τὴν φυσικὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ὁμαλὴν συμβίωσιν, ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἡ ὁποία μειώνει τὴν ἱστορίαν ἀπέναντι τῆς φύσεως καὶ συνιστᾷ τὸν πρωτογονικὸν ρωμαντισμὸν τοῦ ἀντι-ἱστορικῶς διατεθειμένου δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, καταπολεμεῖται ὑπὸ τοῦ H e g e l ὡς τοιαύτη, ἀντιπαρατασσομένης εἰς αὐτὴν τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἐλευθερία δὲν προϋπάρχει τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ κατακτᾶται διὰ τῆς ἱστορίας ¹⁾. Ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει μόνον διὰ τῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς συνειδήσεως, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πνεῦμα, ὑπάρχει ἡ ἱστορία.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἱστορία πρέπει νὰ θεωρῆται, κατὰ τὸν H e g e l, ὡς ἀρξαμένη, ὅταν ἐγένετο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κατάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ὅταν ἤρχισε δηλαδὴ ὁ λόγος νὰ προσλαμβάνῃ «ἐγκόσμιον» ὑπαρξιν.²⁾ Ἡ γένεσις τῆς πολιτείας, δι' ἣς αἴρεται ἡ ἀπλῶς φυσικὴ καὶ τὸ ἄτομον ἀγνοοῦσα ὑπαγωγή τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὰς κοινότητας τοῦ αἵματος, συμπίπτει πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἱστορίας. Πρὸ τῆς πολιτείας ὑπάρχει ἡ προἱστορία. Τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ἐλευθερίας, δι' οὗ εἰσέρχεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἐπιταγὰς της. Μόνον ὑπὸ πολιτείαν γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὑπακούει. Εἰς τοὺς κόλπους τῆς προπολιτειακῆς κοινότη-

1) H e g e l Vorlesungen, ἐνθ' ἀν., σ. 78 κ. ἑ.

2) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 101.

τος ὑπακούει, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τοῦτο. Ἡ μᾶλλον: δὲν ὑπακούει κἄν, διότι εἰς τοὺς κόλπους ταύτης δὲν γεννᾶται ζήτημα ὑπακοῆς καὶ ἀνυπακοῆς. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἱστορία προϋποθέτει, κατὰ τὸν Hegel, τὴν ὑποκειμενικὴν ἱστορίαν.¹⁾ Πρέπει νὰ γνωρίζω, ὅτι ζῶ ἱστορικῶς, πρέπει νὰ γνωρίζω, ὅτι ὑπακούω καὶ συμμορφοῦμαι εἰς ὠρισμένας ἐπιταγὰς, διὰ νὰ ὑπάρχει ἡ ἱστορία καὶ ὡς ἀντικειμενικὸν γεγονός. Δι' αὐτὸ καταλήγει ὁ Hegel εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἔναρξις τῆς ἱστορίας συνέπεσε πρὸς τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἐσημειώθη ἡ πρώτη ἐξιστόρησις γεγονότων, ἡ μνήμη ἡ ἱστορικὴ. Ἡ ἐξιστόρησις συμπίπτει πρὸς τὰς ἱστορικὰς πράξεις καὶ περιστάσεις. Μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πολιτείας, ὅπου ὑπάρχει συνείδησις τῶν νόμων, σημειοῦνται καὶ αἱ πράξεις κατὰ τρόπον σαφῆ, ὑπάρχει δηλαδὴ σαφῆς περὶ τῶν πράξεων συνείδησις γεννῶσα τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἰκανότητα, ὅπως διατηρηθῶσιν αἱ πράξεις διὰ τῆς μνήμης καὶ καταστῶσιν ἀντικείμενον ἐξιστορήσεως. Πρὸ τῆς πολιτείας, ἔξω τῆς πολιτείας, αἱ φωναὶ τῶν ἀνθρώπων μένουσιν ἄφωνα καὶ βωβαί.

Ἐὰν ἀρχίξῃ ἡ ἱστορία τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἀρχίζει ὁ λόγος νὰ προσλαμβάνῃ «ἐγκόσμιον ὑπαρξιν», νὰ προσλαμβάνῃ δηλαδὴ τὴν μορφήν τοῦ πνεύματος, τῆς βουλήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ἱστορία ὡς ἑρμωμένη, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς (κατὰ κανόνα τοῦλάχιστον) διεπομένη ἀπὸ μεγάλας ἀντιφάσεις, ἀπὸ μεγάλους ἀγῶνας. Ἦδη ἐθίξαμεν ἀνωτέρω τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἀξίζει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τοῦτο καὶ νὰ τὸ συνδυάσωμεν οὐσιασματικώτερον πρὸς τὴν ὅλην περὶ ἱστορίας θεωρίαν του. Ἐν ᾧ εἰς τὴν φύσιν ἐπικοινωνεῖ ὁ λόγος ἀμέσως πρὸς τὴν πραγματικότητα (ἡ πραγματικότης ὑπάρχει ὡς τοιαύτη κατὰ λόγον), εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅπου ὁ λόγος προβάλλει ὡς πνεῦμα, δὲν ἀναφέρεται οὗτος ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προορισμοῦ του²⁾. Ὁ λόγος, εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, τῆς ἱστορίας, ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητά του μέσῳ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ πλευρά. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ δυνατότης τῆς διαστάσεως καὶ τοῦ ἀγῶνος. «Τὸ πνεῦμα»,

1) Βλ. ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 103 κ. ἐ.

2) Βλ. Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 96 κ. ἐ., 106 κ. ἐ.

λέγει ὁ H e g e l, «ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἑαυτόν του ὡς τὸ ἀληθὲς ἐχθρικὸν ἐμπόδιον τοῦ ἑαυτοῦ του... Τὸ πνεῦμα θέλει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐννοίας, ἀλλ' ἀποκρύπτει μόνον τοῦ τὴν ἐννοιάν του καὶ εἶναι ὑπερήφανον, αἰσθάνεται ἡδονήν, ἀποξενούμενον ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του». Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ὁμαλὴ, ὅπως ἡ ἐξέλιξις τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἀλλ' εἶναι συνδεδεμένη μὲ σκληρὰν ἐργασίαν, μὲ ἀγῶνας καὶ πρωτίστως μὲ ὠρισμένου καὶ συγκεκριμένου περιεχομένου σκοπὸν, μὲ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία συνιστᾷ βαθμίδας ἐξελίξεως, αἱ ὁποῖαι νοοῦνται μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, δηλαδὴ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν προσπάθειάν του, ὅπως προκληθῆ ταυτότης μεταξὺ τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς του πλευρᾶς. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα ἐκδηλώνει τὴν προσπάθειάν του ταύτην διὰ τῶν λαϊκῶν πνευμάτων, διὰ τοῦ πνεύματος δηλαδὴ τῶν λαῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ ἔχουν πνεῦμα, πρέπει νὰ ἔχουν ὑπερβῆ τὸ ἀπλῶς φυσικὸν στάδιον τῆς ζωῆς των καὶ νὰ ἔχουν συγκροτηθῆ εἰς πολιτείαν. Ἐκάστη ἐποχὴ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας συμπύκνει, κατὰ τὸν H e g e l, πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ὄσ λαοῦ, ἐν ὄσ λαοῦ κοσμοϊστορικοῦ. Ἀπέναντι τοῦ κοσμοϊστορικοῦ τούτου λαοῦ εἶναι τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων λαῶν ἐστερημένα δικαιωμάτων¹⁾. Ὁ κοσμοϊστορικὸς λαός—ὅπως ὁ ἑλληνικὸς, ὁ ρωμαϊκός, ὁ γερμανικός—ἀποβλέπει, μέσῳ ἀγῶνων καὶ τραγικῶν συγκρούσεων, νὰ ἄρῃ πᾶσαν διάστασιν μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς πλευρᾶς τοῦ πνεύματός του καὶ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ, νὰ γνωρίσῃ πλήρως τὸν ἑαυτόν του. Ὄταν ἐπιτευχθῆ τοῦτο, σημειοῦται τὸ τέλος καὶ ἡ παρακμὴ του, ἔρχεται ἡ σειρὰ ἄλλου κοσμοϊστορικοῦ λαοῦ, ἄλλης περιόδου εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν²⁾. Ἡ ζωὴ, ἡ ἱστορικὴ ζωὴ λαοῦ τινος ὑπάρχει, κατὰ τὸν H e g e l, μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀντίθεσις καὶ ἀγῶν. Ὄταν παύσῃ πᾶσα ἀντίθεσις λαϊκοῦ τινος πνεύματος πρὸς ἑαυτό, ὅταν φθάσῃ λαός τις εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ πλήρως ἑαυτόν, ἐξακολουθεῖ βεβαίως πολλάκις νὰ ζῆ, ζῆ ὅμως μόνον ἐκ συνηθείας, ἡ δὲ συνηθία ἔχει ἀπλῶς «τυπικὴν διάρκειαν», διάρκειαν ἐστερημένην.

1) Βλ. H e g e l Grundlinien κ.λ.π., σ. 273.

2) H e g e l Vorlesungen κ.λ.π., σ. 116.

ιστορικῆς οὐσίας¹⁾. Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι κατ' οὐσίαν νεκρός. Ὑπάρχουν ὅμως οἱ λαοὶ μόνον καὶ μόνον διὰ τὸ ἀποθάνουν; Ὁ θάνατος κοσμοϊστορικοῦ συγκεκριμένως λαοῦ σημαίνει ἄρα γε διακοπὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας, προκαλεῖ χάσμα καὶ εἶναι τέλος οὐσιαστικόν, τὸ ὁποῖον σημειοῦται ὡς τέλος καὶ εἰς τοῦ παγκοσμίου πνεύματος τὴν πορείαν;

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταδεικνύεται κατ' ἐξοχὴν ἡ διαλεκτικότης τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅπως τὴν συλλαμβάνει ὁ Hegel. Ἀπὸ τὴν ζωὴν προκύπτει ὁ θάνατος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν θάνατον ἡ ζωὴ. Τοῦτο, κατὰ τὸν Hegel, συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν ὑπὸ μορφὴν, διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὁποίας δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς τοῦ φοίνικος ἢ παρομοίωσις. Ὁ παρακμάζων καὶ ἀποθνήσκων λαὸς περιέχει ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἀντίθεσίν του, τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ζωῆς ἄλλου ἱστορικοῦ λαοῦ ὡς ἀρχὴν ἀνωτέραν.²⁾ Ὡς παρακμὴ καὶ ὡς θάνατος ἐκδηλοῦται ἐπὶ λαοῦ τινος ἢ κατ' ἀντίθεσίν του προβάλλουσα ἀνωτέρα ἱστορικὴ ἀρχὴ ἄλλου λαοῦ. Ὁ Hegel τονίζει, ὅτι ὁ θάνατος λαϊκοῦ τινος πνεύματος διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τοῦ θανάτου τῶν φυσικῶν ἀτόμων.³⁾ Ὁ λαὸς δὲν ἀποθνήσκει, ἀλλὰ φρονεῖ τὸν ἑαυτὸν του. Διότι ἡ ἄρνησις τῆς ζωῆς του ὑπάρχει δεδομένη εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν του. Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα εἶναι ἰδέα, ἡ ὁποία περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἄρνησίν της. Τοιοῦτοτρόπως τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀντικειμενοποιούμενον εἰς τὴν ἱστορίαν διὰ τῶν λαϊκῶν πνευμάτων, καταστρέφει ἐκάστοτε τὴν συγκεκριμένην ἀντικειμενοποίησίν του, συλλαμβάνον ὅμως διαρκῶς τὸ γενικόν, διὰ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ εἰδικὸν καὶ συγκεκριμένον. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα συλλαμβάνει τὸ γενικόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν συντεθειμένα εἰς ἐνότητα ἢ θέσις συγκεκριμένου τινος λαϊκοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἄρνησίς του, τοῦ ἱστορικῶς ἐπομένου λαϊκοῦ πνεύματος χρησιμοποιούντος τοιοῦτοτρόπως ὡς ἰδίαν αὐτοῦ συγκεκριμένην θέσιν τὸ γενικόν, τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ στοιχείου, δι' οὗ εἶχεν ἐκπληρώσει

1) Hegel, ἐνθ. ἀν., σ. 120.

2) Βλ. Hegel, Vorlesungen κλπ., σ. 118, ὡς καὶ Grundlinien κλπ., σ. 273.

3) Βλ. Hegel, Vorlesungen κλπ., σ. 120 κ. ἐ.

τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του ὁ ἱστορικῶς προηγούμενος λαός. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπάρχει, κατὰ τὸν H e g e l, συνέχεια εἰς τὴν ἱστορίαν, ὑπάρχει συνέχεια καὶ ὅταν ἀκόμη παρεμβάλλονται καταστροφαὶ καὶ μετατρέπωνται κατ' ἐπίφασιν—μόνον κατ' ἐπίφασιν—τὰ πάντα εἰς ἐρείπια. Τίποτε δὲν χάνεται εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ θάνατος τῶν λαῶν καὶ τὸ τέλος ὀλοκλήρων ἐποχῶν δὲν συμπαράσχει εἰς τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν καὶ ἐποχῶν. Ἐκ τοῦ ἀφανιζομένου «συγκεκριμένου» προκύπτει πάντοτε κᾶτι τὸ γενικώτερον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ καὶ διασώζει τὴν οὐσίαν τοῦ παρελθόντος. Παρελθὸν δὲν ἔχει, κατὰ τὸν H e g e l, ἡ ἱστορία εἰς τὴν οὐσίαν τῆς.¹⁾ Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν προβάλλουν τὰ πάντα ἀπλῶς ὡς τὸ φαινόμενον τῆς ἰδέας τοῦ πνεύματος, ἐξετάζοντες τὸ παρελθόν, ἐξετάζομεν κατ' οὐσίαν τὸ παρόν. «Ἡ φιλοσοφία», λέγει ὁ H e g e l, «ἀσχολουμένη μὲ τὴν ἀλήθειαν, ἀσχολεῖται μὲ κᾶτι, τὸ ὁποῖον εἶναι αἰωνίως παρόν. Διὰ τὴν φιλοσοφίαν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ παρελθὸν τίποτε, τὸ ὁποῖον χάνεται, διότι ἡ ἰδέα εἶναι παρούσα . . . Ἡ παρούσα μορφή τοῦ πνεύματος περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ὅλας τὰς προηγουμένας βαθμίδας . . . Αἱ στιγμαί, τὰς ὁποίας φαίνεται, ὅτι ἔχει τὸ πνεῦμα ὀπισθὲν του, περικλείονται καὶ εἰς τὸ παρόν βάθος του». «Τὸ μῆκος τοῦ χρόνου εἶναι κᾶτι τὸ καθαρῶς σχετικόν· τὸ πνεῦμα ἀνήκει εἰς τὴν αἰωνιότητα. Διὰ τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει μῆκος».²⁾

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲν πρέπει νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὸν H e g e l δὲν ὑπάρχει τὸ μοναδικόν, ἡ ἀτομικότης τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Τὸ ὅτι ἀνίσταται τὸ εἰδικόν, ἀτομικὸν καὶ συγκεκριμένον εἰς τὸ γενικόν, δὲν σημαίνει ἀφανισμόν τοῦ εἰδικοῦ καὶ ἀτομικοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ γενικόν, ὅπως τὸ συλλαμβάνει ὁ H e g e l, περιλαμβάνει ἀκέραιον τὸ εἰδικόν, πλουτιζομένης μάλιστα τῆς ὑπάρξεώς του καὶ διὰ τῆς ἀρνήσεώς του, ἐμφανιζομένου δὲ τοῦ γενικοῦ ἐπίσης μὲ τὴν σειρὰν του ὡς ἀτομικοῦ, ὡς ἐκπροσωπούμενον δηλαδὴ ὑφ' ὀρισμένης, συγκεκριμένης πραγματικότητος. Διὰ τὸν H e g e l δὲν ὑπάρχει τὸ ἐστερημένον συγκεκριμένου, πραγματικοῦ περιεχομένου γενικόν. Τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἔννοια δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ἔννοια ἐστερημένη

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 124 κ. ἑ.

2) H e g e l, ἐνθ' ἀν., σ. 161.

συγκεκριμένου περιεχομένου δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν H e g e l, εἶναι, ὅπως τονίζει οὗτος ρητῶς, καὶ τὸ «κενὸν» καὶ «δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν ζωντανὴν πραγματικότητα». ¹⁾ Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὸν H e g e l καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄρθον ἐν γένει, ὡς πρὸς τὸ κατὰ λόγον ὑπάρχον. Ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ δὲν πρέπει, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ K a n t καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν γενικώτερον τοῦ φυσικοεπιστημονικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ὅπου ὁμιλεῖ ὁ H e g e l περὶ γενικοῦ, θυσιάζει τὸ ἀτομικὸν καὶ σκέπτεται κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἰς τὸν H e g e l εἶναι πρωτότυπος. Τὴν δικαίωσίν της ἠρύσθη ὁ H e g e l ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦς κόλλους τῆς ἱστορίας. Τὸ «γενικὸν» τοῦ H e g e l δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν τυπικὴν λογικὴν, ἀλλ' εἶναι ἔννοια διαλεκτικὴ περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ ἀκέραιον, ὡς τοιοῦτον, δηλαδή ὡς «πραγματικὸν» καὶ «μοναδικόν», τὸ εἰδικὸν καὶ ἀτομικόν. Μόνον μετὰ τὴν τοιαύτην σύλληψιν τῆς ἔννοιᾶς τοῦ γενικοῦ κατώρθωσε καὶ ὁ ὕλισμὸς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ M a r x νὰ ἀπαλλαγῇ, προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας, τοῦ φυσικοεπιστημονικοῦ περιεχομένου του καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς ὕλισμὸν ἱστορικόν. Οὕτω πρέπει νὰ νοηθῇ κατὰ βίθους ἡ ὅλη ἀντίθεσις τοῦ M a r x πρὸς τὸν φυσικοεπιστημονικόν, τὸν νατουραλιστικὸν ὕλισμόν, ἀντίθεσις, ἡ ὁποία, ὡς θὰ εἶδωμεν, βασίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι ὁ φυσικοεπιστημονικὸς ὕλισμὸς δὲν συλλαμβάνει τὰς πράξεις τοῦ ἱστορικῶς ζῶντος ἀνθρώπου ὡς τοιαύτας, ἀλλὰ τὰς ἀνάγει εἰς ἀφηρημένα σχήματα, ἀφαιρεῖ δηλαδή ἀπ' αὐτῶν τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος. Ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ὁ H e g e l διὰ νὰ κατορθώσουν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἀπαρνηθέντες τὸν διδάσκαλον μαθηταὶ του νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ βῆμα, τὸ ὁποῖον προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀπόρνησιν ἐκείνου. Ὁ Μαρξισμὸς ἐπολέμησε τὸν H e g e l, ἐμφανίσα; ὡς ἰδίαν αὐτοῦ νίκην τὸν θρίαμβον τοῦ ἀντιπάλου του.

1) H e g e l, ἐνθ. ἀν., σ. 65.

(Συνέχεια εἰς τὸ ἐπόμενον τεῦχος)